

ERC Working Papers in Economics 01/05T

May 2002

**İKTİSADİ KALKINMA VE KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMI:
TÜRKİYE'DEN ZAMAN-SERİSİ KANITLARI VE İLLERE GÖRE
YATAY KESİT KESTİRİMLERİ***

Aysıt Tansel

İktisat Bölümü
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
06531 Ankara
atansel@metu.edu.tr

Özet

Bazı araştırmacıların son zamanlarda belirlediği varsayıma göre kadınların işgücüne katılım oranı iktisadi kalkınma sürecinde U-biçimli bir eğri sergilemektedir. Bu makale, Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarına ilişkin zaman-serisi kanıtlarına yer veriyor ve illere göre yatay kesit belirleyicilerini ele alıyor. Zaman serisi kanıtları gösteriyor ki, sert inişli bir döneminin ardından, kadınların işgücüne katılım oranlarının düşme hızında son zamanlarda bir yavaşlama görülmektedir. Önümüzdeki birkaç on yıl içinde bu oranların çıkışa geçmesi beklenebilir. Kadınların işgücüne katılım oranlarının illere göre yatay kesit belirleyicilerinde kullanılan kalkınma ölçüsü her ilin kişi başına Gayrisafi Hasılasıdır. Kestirim modellerine, kişi başına Gayrisafi İl Hasılası’nın karesi ve başka belirleyiciler katılmıştır. Kestirim modellerinin kurulmasında 67 ilin 1980, 1985 ve 1990 zaman-konaklarına ait verileri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar iktisadi kalkınmanın doğurduğu U-biçimli etkiyi doğrulamaktadır. Bunun ötesinde, kadınların işgücüne katılım oranı üzerinde işsizliğin önemli ölçüde cesaret kırıcı etkisi olurken, öğrenim durumunun büyük olumlu etkisi görülüyor. Gizli işsizlik hesaplamaları, gösteriyor ki, kentlerde kadın işsizlik oranı, olduğundan eksik hesaplanmaktadır ve ümidini yitirmiş işçi etkisi kadınlarda önemli düzeyleri bulmaktadır.

Anahtar sözcükler: İktisadi Kalkınma, Kadınların İş Gücüne Katılımı, Türkiye
JEL kodları: J16, J21, J22

* Bu araştırmayı yapmam için bana çağrıda bulunan ve beni yüreklendiren Tuncer Bulutay’a teşekkür ederim. Konu üzerinde görüşlerini benimle paylaşan T. P. Schultz’a gönül borcum var. Okuma önerilerinde bulunan Şemsa Özar’a, programlamada yardımları olan Nil Demet Güngör’e ve bu makalede yararlanan verilerin bir bölümünü sağlamada yardımcı olan, tümü Devlet İstatistik Enstitüsü üyesi Enver Taştı, Süreyya Taştı ve Ayzer Polat’a teşekkür ederim. Bu makaleyi İngilizce aslından Türkçe’ye çeviren Ülkün Tansel’e teşekkür ederim. Yanlışlıkların sorumluluğu bana aittir.

1. Giriş

Kadınların işgücüne katılımı konusunda iktisadi çözümler, Mincer (1962) ve Cain'in (1966) öncülüğünü yaptığı çalışmalardan bu yana önemli ölçüde ilgi çekmiş bulunmaktadır¹. Kalkınmış ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranları son yıllarda büyük ölçüde arttı. Buna karşılık, birçok gelişmekte olan ülkede ve Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranları azalma eğilimi gösteriyor. Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı 1955 yılında yüzde 72'den 2000 yılında yüzde 26 dolaylarına düştü. OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında bu oran çok düşük kalmaktadır². Kadınların katılım oranlarında kentsel ve kırsal alanlar bakımından da büyük ayrımlar görülmekte. 2000 yılında kadınların işgücüne katılım oranı kentsel alanlarda yüzde 17, kırsal alanlarda yüzde 39 idi. Uluslararası ölçülere vurulduğunda kentsel oran çok düşük kalıyor. Ayrıca, kadınların katılım oranları ülkenin değişik bölgeleri bakımından önemli değişimler göstermekte.

Bu makale, Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranlarının çeşitli yönlerine ilişkin zaman serisi kanıtlarına yer vermektedir. Ayrıca, 1980, 1985 ve 1990 yılları bakımından 67 ilde, kadınların işgücüne katılım oranlarının ekonometrik kestirimlerine de yer vermektedir.

Kadınların işgücüne katılım oranlarıyla iktisadi kalkınmışlık düzeyi arasındaki ilişki bir varsayım aracılığıyla -özgül anlamda katılımın U-biçiminde olduğu varsayımı aracılığıyla araştırıldı. İllere göre yatay kesit kestirimleri, kadınların işgücüne katılım oranı ile iktisadi kalkınmışlık düzeyi arasında U-biçimli ilişki olduğu varsayımına geçerlilik kazandırmaktadır.

Diğer bulgular arasında şunlar sıralanabilir: İktisadi büyüme hızının ve kadın eğitim düzeyinin, kadınların işgücüne katılım oranı üzerinde büyük olumlu etkisi olduğu belirlendi. Çözümlemenin ulaştığı bulgulardan biri de kadınların işgücüne katılım oranı üzerinde işsizliğin olumsuz etkisi idi. Gizli işsizlik hesaplamaları gösteriyor ki, kentlerde kadın işsizlik oranı, olduğundan eksik hesaplanmakta ve iş bulma ümidini-yitirmiş-işçi etkisi kadınlarda önemli düzeyleri bulmaktadır. Tarımın istihdam içindeki payı, kadınların işgücüne katılım oranını olumlu etkilemektedir; sanayinin istihdam içindeki payı ise, kadınların işgücüne katılım oranını olumsuz etkilemektedir. Bölgeler açısından bakıldığında da, kadın katılım oranlarında önemli ayrımlar görülmektedir. İllere göre yatay kesit çözümlemesi, kadınların tarım dışı katılım oranları kullanılarak da yapıldı.

¹Kadınların işgücüne katılım oranları konusunda, Türkiye'de son zamanlarda yapılmış araştırmalar arasında Kasnaoğlu ve Dayıoğlu (1996), Özar ve Şenesen (1998) ile Dayıoğlu'nun (2000) çalışmaları bulunmaktadır.

² Örneğin, kadınların işgücüne katılım oranları 1998 yılında Kanada'da yüzde 77, Fransa'da yüzde 95, Almanya'da yüzde 74, Japonya'da yüzde 67, İsveç'te yüzde 84 ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yüzde 77 idi (Ehrenberg ve Smith, 2000: 181). Kalkınmış ülkelerde kadınların işgücüne katılımını bazı araştırmacılar inceledi: Ben-Porath ve Gronau (1985) İsrail'de, Columbino (1985) İtalya'da, Franz (1985) Almanya'da, Iglesias ve Riboud (1985) İspanya'da, Riboud (1985) Fransa'da ve Shimada ve Higuchi (1985) Japonya'da bu konuyu araştırdılar.

Kadınların iktisadi yaşama tümüyle katılması, hem kadın-erkek eşitliği ve hem de verimlilik açısından, ulaşılmak istenen bir erektir. Kadınların işgücü piyasasına girmesi, iktisadi konumlarını görece düzeltereği için eşitlik sağlayıcıdır. Ayrıca, kadınların işgücüne katılımı toplam iktisadi verimliliği artıracak ve ülkenin kalkınma potansiyelini iyileştirecektir. Oysa, Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarının görece düşük düzeylerde olması ve bu oranların bölgelere göre büyük ayrılıklar göstermesi, bu eşitlik ve verimlilik erekleriyle çelişir durumdadır. Bu sorun politika belirleyicilerinin ilgisini beklemektedir. Durumu düzeltmek ve kadınların işgücü piyasasına katılımını yükseltmek amacıyla, emek piyasasına dönük politikalar, izlenceler ve girişimler geliştirilebilir. Bu makalenin konusu olan çözümleme bu amaca hizmet edebilir.

Bu makale yedi bölümden oluşmaktadır. İkinci bölüm, Türkiye’de zaman-serisi eğilimlerini ve işgücüne katılım oranlarındaki çeşitli örüntüleri vurgulamaktadır. Üçüncü bölümde, iktisadi kalkınmanın kadınların işgücüne katılım oranı üzerinde U-biçimli etkisi olduğu varsayımı kısaca açıklanmaktadır. Kadınların işgücüne katılım oranının illere göre yapılmış çözümlemesinin dayandığı model ve ampirik tanımlamalar Dördüncü bölümde yer almıştır. Veriler ve yöntem bilgisi Beşinci Bölümde ele alınmıştır. Elde edilen bulguların bir özeti ve bunların taşıdığı anlam, Yedinci ve sonuncu bölümde yer alıyor.

2. İşgücüne Katılım Oranlarında Eğilimler

Kadınların işgücüne katılım oranı, kadın işgücünün (çalışan, işsiz fakat iş arayan) kadın nüfusuna oranı olarak tanımlanmaktadır. Bu oran bir kadının çalışıyor olma olasılığını gösterir. İstihdam edilmiş kadınların sayısı denince, bunun içine ücret karşılığı çalışanlar yanında ücretsiz aile işçileri de katılmaktadır. Aileye ait toprağı işleyen ya da aileye ait işyerinde çalışan kadınlar iktisadi anlamda etkin sayılmakta ve işgücü kapsamına alınmaktadır. Dixon (1982 ve 1983) uluslararası istatistiklerde bu konuda görülen çeşitliliği, üzerinde anlaşmaya varılmış ölçüm yollarını ele alıyor. Beneria (1981) kadınların işgücü etkinliklerini ölçmede özellikle aile içi, etkinlikleri ölçüye vurmada yaşanan kavram belirsizliğini ele alıyor. Türkiye istatistiklerinde, ücretsiz aile işçileri istihdam edilmişler arasında sayılmaktadır.

Türkiye’de işgücüne katılım oranları zaman içerisinde düşmektedir. Çizelge 1 ve Figür 1’de gözleneceği gibi, erkeklerin işgücüne katılım oranı 1955 yılında yüzde 95’ten, 2000 yılında yüzde 73’e düşmüştür. Benzer biçimde, kadınların işgücüne katılım oranı da, 1950’lerin ortalarından bu yana düşüş içinde olagelmıştır. 1955 yılında yüzde 72 iken, 2000 yılında yüzde 26’ya gerilemiştir. Kadınların işgücüne katılım oranı erkeklerinkinden daha azdır. Kadınların işgücüne katılım oranı OECD ülkelerinde görülen oranların en düşüklerinden biridir. İşgücüne katılım oranlarında 1950’lerden bu yana yaşanan düşüş kadınlarda, erkeklerinkinden daha hızlı olmuştur.

2.1. Kır ve Kent Arasında Ayrımlar

Çizelge 2 ve Figür 2, 1988-2000 yılları arasında kırsal ve kentsel işgücüne katılım oranları hakkında bir görüş veriyor. Kırsal katılım oranlarının kentsel katılım oranlarından daha yüksek olduğu gözleniyor. En yüksek katılım oranı kentli erkeklerde, en düşük katılım oranı kentli kadınlarda görülüyor. Kırsal kesim erkeklerinin, kentli erkeklerin ve kırsal kesim kadınlarının katılım oranları son on yılda yüzde on düşerken, kentli kadınlarınki yaklaşık aynı kaldı. Kentli kadınların son on yıl boyunca yaklaşık yüzde 17 dolayındaki katılım oranı, uluslararası ölçülere vurulduğunda çok düşük bir sayıdır.

2.2. Son Zamanlardaki Düşüş Eğiliminin Nedenleri

Türkiye’de işgücüne katılım oranlarındaki düşüş eğiliminin birkaç nedeni vardır. Birincisi, genç nüfusun öğrenimde geçirdiği sürenin son zamanlarda uzamış olmasıdır. Okullaşma oranının bütün öğrenim düzeylerinde son zamanlarda artması (Tansel, 2002) yanında zorunlu öğrenim süresini beş yıldan sekiz yıla çıkaran 1997 tarihli yasa, işgücü piyasasına girişi geciktirmektedir. Bu durum gençlerin işgücüne katılımındaki düşüş eğilimine katkıda bulunmaktadır.

İşgücüne katılımında görülen düşüş eğiliminin ikinci nedeni, işgücünün yapısında görülen, tarımsal etkinliklerden tarım-dışı etkinliklere kayıştır. Bölüm 2.1’de ele alındığı üzere, kırsal alanda katılım oranları kentsel alanlara göre hem erkek ve hem de kadınlar için daha yüksektir. Kırsal alanda, erkekler genellikle küçük topraklarda kendi hesabına çalışırken, kadınlar daha çok ücretsiz aile işçisi olarak çalışır. Kadınlar kente göçmeleri durumunda işgücünden ayrılmakta ve ev işlerine yönelmektedirler. Bu durum, işgücü piyasasına girmelerinin kültürel değerlere aykırı olmasından, eğitimsiz olmalarından ve meslek sayılabacak bir becerilerinin olmamasından kaynaklanmanın yanında işgücü piyasasının elverişsiz koşullarından da ileri gelmektedir. Kadınlar çoğunlukla, gizli işsizler arasında değerlendirilirler.

İşgücüne katılım oranlarındaki düşüşe katkıda bulunan üçüncü neden, 1980’lerde uygulamaya konan erken emeklilik düzenidir. Bu kurumsal düzenlemeye göre, kadınlar ya yirmi yıl hizmetten sonra ya da, elli yaşında; erkekler ya 25 yıl hizmetten sonra ya da, 55 yaşında emekliliğe hak kazanıyordu³. Bu durum, orta yaş ve orta yaş üstü kümelerden iş gücüne daha düşük katılım oranlarına neden oldu.

³ Bu uygulama değiştirilerek 2001 yılında daha uzun hizmet süresi ve daha yüksek yaş sınırı getirilmiş bulunuyor. Yapılan değişikliğin 50 yaş dolaylarındaki katılımı artırması beklenir.

2.3 Katılım Oranlarının Eğitime Göre Değişimi

Çizelge 4 ve Figür 3 işgücüne katılım oranı ile eğitim düzeyi arasındaki ilişkiyi sergiliyor. Kadınların işgücüne katılım oranı, ortaokul ve mesleki ortaokul sonrasında birden bire yükseliyor ve en yüksek katılım oranı üniversite düzeyinde gerçekleşiyor. Erkeklerin en yüksek katılım oranı ilkököl ve üniversite düzeylerinde gerçekleşiyor. Eril ve dişil (toplumsal cinsiyet) ayrımı en az üniversite düzeyinde görülüyor.

Çizelge 4 ve Figür 4, 2000 yılında kadın ve erkeğin işgücüne katılım oranının öğrenim düzeyi ve kırsal-kentsel ayrımına göre nasıl değiştiğini gösteriyor. Zorunlu temel öğrenimden geçmiş kentli erkek ve kadının katılım oranının özellikle düşük olmasının nedeni, büyük olasılıkla öğrenimi sürdürmeleridir. Kentli kadınların katılım oranı çok düşük: Okuma yazma bilmeyenler ile diplomasız okuryazarlarda yüzde 10'un altında; buna karşılık, okuma yazma bilmeyen ya da diplomasız okuryazar kırsal kadınların katılım oranı neredeyse yüzde 40'ı buluyor. Kentli kadınlar içinde meslek lisesi ve üniversite diploması olanlarda katılım oranı birdenbire artıyor. Bu durum, işgücüne katılım oranını artırmada, özellikle kadınlar bakımından öğrenimin önemini gösteriyor. Bu sonuç, aynı zamanda bireysel düzey araştırmalarıyla da ortaya konmuş bulunuyor (Tansel, 1994 ve 1996). Kırsal alanda öğrenim düzeyinin işgücüne katılım oranı üzerinde etkisi (üniversite düzeyi dışta tutulursa) az; çünkü, kadınların çoğu ücretsiz aile işçisi olarak çalışıyor. Oysa, kentli kadınlarda katılım oranı öğrenim düzeylerine karşı duyarlı. Üniversite düzeyinde öğrenim görmüşlerin katılım oranı, toplumsal cinsiyete göre pek değişmiyor: Kadın için de, erkek için de en yüksek oran bu öğrenim düzeyinde görülmektedir.

2.4. Katılım Oranlarının Yaşa Göre Değişimi

Çizelge 5'de, işgücüne katılım oranlarının yaş kümelerine göre değişimi görülüyor. Figür 4 ve 5'de sırası ile kadın ve erkeklerin seçilmiş yıllardaki katılım oranları görülüyor. Erkeklerde katılım oranı yaşla birlikte artarak 25-45 yaş kümesinde doruğa ulaştıktan sonra azalıyor. Figür 5'de görüldüğü gibi, örüntü kadınlar için biraz daha değişik. Kadınlarda işgücüne katılım oranları 15-25 yaş aralığında artıyor; daha sonra aile kurma dolayısıyla düşüyor. 25'ten sonra ya sabit kalıyor ya da, 35-39 yaşları arasında hafif bir artma gösteriyor ve 50-54 yaş aralığından sonra düşüyor. Figür 4 ve 5'de görüldüğü gibi, erkek ve kadın yaş kesitleri son on yılda aşağıya doğru kaymış (kadınlarda daha çok) olmakla birlikte, örüntülerin zaman içinde pek az değişmiştir. Okullaşma süresinin uzaması ve daha erken emeklilik nedeniyle yaş- kesitinde görülen aşağıya doğru kayma, genç ve yaşlı kümelerinde daha büyüktür (Bulutay, 1995).

Figür 7, iş gücüne katılım oranlarının yaş, toplumsal cinsiyet ve kentsel-kırsal ayrımına göre 2000 yılında dökümünü vermektedir. En yüksek katılım oranı, kentli erkeklerde 25-44 yaş

kümesindedir. Kırsal alanda yaşayan erkeklerde en yüksek oranların gençlikte ve yaşlılıkta olduğu gözleniyor. Özellikle, yaşlı kırsal alan erkekleri etkinliklerini büyük oranda sürdürüyor. Kentli erkeklerde yaklaşık ters-U biçimli yaş kesiti gözlenmekte. Kırsal alanda yaşayan kadınlarda, yumuşak M biçimli bir yaş kesiti veren katılım oranı 60 yaşa değin yüksek kalıyor. En düşük katılım oranları kentli kadınlarda gözleniyor; bu grubun yaş- kesitinde 20-24 yaş kümesinden sonra katılım oranında sürekli düşüş görülmektedir.

2.5. Medeni Duruma Göre Ayrımlar

Çizelge 6'da kadın ve erkek katılım oranları medeni duruma göre ayrılmıştır. En yüksek katılım oranları evli erkeklerde gözlenirken, en düşük katılım oranları eşi ölmüş kadınlarda gözlenmektedir. Medeni duruma göre katılım kesitleri hem kadınlar hem de erkekler için son on yılda aşağı doğru kaymış durumdadır.

Figür 8'de, kadın ve erkek katılım oranlarının medeni duruma göre 2000 yılında nasıl değiştiği görülüyor. Kentsel ve kırsal evli erkeklerin katılım oranı yaklaşık yüzde 80 ile en yüksek düzeydedir. Evli kentli kadınların katılım oranı çok düşüktür: Yüzde 13 dolayında. Buna karşılık, kırsal alanda yaşayan evli kadınların katılım oranı yüzde 41 dolayındadır. Bu da, evli kadınların katılım oranlarında, önemli kırsal-kentsel farklılıkların olduğunu göstermektedir. Genelde kentli kadınların katılım oranlarının düşük olmasının gerisinde, evli kentli kadınların katılım oranının çok düşük olması yatmaktadır. Veri yetersizliğinden dolayı evli kadınlar için bir yaş-kesiti oluşturulamadı; oluşturulabilseydi, çocuk büyütme dönemlerinde bir düşüş göstermesi beklenirdi. 15 yaş ve üstündeki kadınların büyük çoğunluğu evlenmiş bulunmaktadır.

Eşi ölmüş erkek ve kadınların katılım oranları, hem kırsal, hem kentsel alanda en düşük düzeydedir. Bu durum büyük olasılıkla, eşi ölenlerin büyük çoğunluğunun yaşlı olması ve bu nedenle işgücüne katılımlarının düşük olmasından kaynaklanıyor. Kentli boşanmış kadınlarda göreceli olarak daha yüksek katılım oranı görülüyor; bunun nedeni büyük olasılıkla, ailenin ve çocukların geçimini sağlamak durumunda kalmaları olmalı.

2.6. İktisadi Etkinlik Kesimi ve İstihdam Statüsü

Çizelge 7'de erkek ve kadınların, çalıştığı iktisadi etkinlik sektörüne göre dağılımı verilmektedir. 1955 yılında, istihdam edilen erkeklerin yaklaşık yüzde 71'i tarım kesiminde çalışmaktaydı; 2000 yılına gelindiğinde bu sayı yüzde 26 dolayına gerilemiştir. 1955 yılında istihdam edilen kadınların yaklaşık yüzde 96'sı tarım kesiminde çalışmaktaydı; 2000 yılına gelindiğinde bu sayı yüzde 59 dolayına gerilemiştir. Buna göre, tarım günümüzde özellikle kadınlar açısından bakıldığında hala istihdam tablosuna egemen olmayı sürdürmektedir; öte

yandan erkekler açısından son kırk yılda önemini büyük ölçüde yitirmişir. Her ne kadar istihdamın büyük bir bölümü tarımda olsa da, tarımda üretkenlik çok düşüktür, imalat sanayiindekinin neredeyse beşte biri kadardır.

1955 yılında, erkeklerin istihdamının yüzde 11'i, kadınların istihdamının ise yüzde ikisi sanayi sektöründeydi. 2000 yılına gelindiğinde bu sayılar erkeklerde yüzde 28'e, kadınlarda yüzde ondörde yükselmişti. 1980 öncesinde uygulanan ithal ikame politikalarının, imalat sanayiindeki istihdam artışında payı vardı. 1980'den sonra benimsenen, dışsatımın önünü açma stratejisi, imalat sanayii üretiminde üretkenliği artırmak yanında, hafif imalat sanayii üretiminde kadınların istihdamını artırmaya katkıda bulundu. Aynı durum, dışsatıma dönük sanayileşme stratejileri izleyen ülkelerde de geçerliydi (Standing, 1989, 1999).

1955 yılında, erkeklerin istihdamının yüzde 18'i, kadınların istihdamının ise yüzde 1.54'ü hizmet sektöründeydi. 2000 yılına gelindiğinde, bu sayılar erkeklerde yüzde 45'e, kadınlarda yüzde 27'ye yükselmişti. Hizmet kesiminde istihdam zaman içinde oldukça hızlı artış gösterdi; öyle ki, 2000 yılına gelindiğinde, erkeklerde en yüksek, kadınlarda tarımın ardından ikinci yüksek istihdam sağlayan kesim konumuna geldi. Buradan çıkarabilecek sonuç, kadınların çalıştığı sanayi dallarının erkeklerinkinden değişik olduğudur.

Kadın ve erkelerin istihdam statüleri de birbirinden, gözle görülür biçimde farklıdır. İstihdam statülerine göre dağılımları Çizelge 8'de verilmiştir. Kentli erkek ve kadınların büyük orandaki bölümü; erkeklerin yaklaşık yüzde 70'i, kadınların yüzde 80'i, ücretli, maaşlı veya yevmiyeli işlerde çalışmaktadır. Buna karşılık, kırsal alandaki erkeklerin büyük bölümü, neredeyse yüzde 50'si kendi hesabına çalışmakta. Kırsal alandaki kadınların yüzde 77'si ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların oranı, zaman içinde azalmakla birlikte, hala çarpıcı düzeydedir.

3. Kadınların İşgücüne Katılımı üzerinde İktisadi Kalkınmanın U- Biçimli Bir Etkisinin Olduğu Varsayımı

Bazı araştırmacılar, kadınların işgücüne katılım oranları ile iktisadi kalkınma arasındaki uzun erimli, U-biçimli ilişkiye değinmiştir. Bu yazarlar arasında Goldin (1995), Durand (1975), Psacharopoulos ve Tzannatos (1989), Schultz (1990; 1991), Pampel ve Tanaka (1986) ile Kottis (1990) sayılabilir.

U-biçimli ilişkinin oluşması şu varsayımla açıklanmaktadır. Düşük gelir düzeylerinde, tarımın başat iktisadi etkinlik olduğu dönemlerde, kadınlar, ailenin kendi toprağında ya da işinde ücretsiz aile işçisi olarak işgücüne büyük oranlarda katılmaktadır. İktisadi kalkınma sürecinde, iktisadi etkinlik eve dönük üretimden pazara yönelik üretime kayar. Ailenin kendi gereksinimi için yaptığı üretim azalır ve tüketim malları ailenin dışında uzmanlaşmış girişimler eliyle karşılanır (Boserup, 1990). Pazarların genişlemesi ya da, yeni teknolojinin uygulamaya konması gelirlerde artışa katkı yapabilir. Gelirler artarken, kadınların işgücüne katılım oranı

düŖer. Tarımda artan makineleŖme, hem erkek ve hem de kadınlar için, ama daha çok kadınlar için istihdam olanaklarını azaltır. Evde üretilen malların göreceli fiyatında görölen düŖüş yanında, tarımda kadın emeğine talepteki düŖüş de bu süreçte rol oynar. Toplum göreneği ya da işveren tercihi kadınların imalat sanayiinde iş bulmasını engelleyebilir. Büyüyen sanayi ve hizmet kesimlerinde kadınlar, düşük öğrenim düzeyleri nedeniyle, erkeklerle yarışamayabilir. Gelenekler, kültür ve ev içi sorumlulukları nedeniyle de, geri durmak zorunda kalabilirler. Ümidi kırılmış işçi etkisi de söz konusu olabilir. Kadınların öğrenim düzeyleri yükseldikçe ve aldıkları ücret, ürün fiyatlarındaki artışa göre daha hızlı arttıkça, işgücüne katılım oranları da U-biçimli eğrinin tırmanan bölümüne koŖut olarak artar. Hizmet kesimin gelişmesi, kadın işgücüne talebi artırır.

Bu süreçte, gelir ve ikame etkilerinin, etkili olduğu varsayılır. Gelir etkisi, hane halkı gelir düzeyindeki değişim sonucu işgücü arzındaki değişimdir. Kendi ikame etkisi, hane gelirinin sabit kaldığı durumda, bireylerin ücretlerindeki değişim sonucunda işgücü arzındaki değişimdir. U-biçimli eğrinin iniŖe geöen bölümünde, güçlü bir gelir etkisinin, küçük bir ikame etkisini bastırđığı düşünölmür. U-biçimli eğrinin tırmanan bölümünde, (ev için üretimden pazar için üretime yönelerek sağlanan) yüksek ücretlerin ikame etkisinin, küçük gelir etkisini bastırđığı düşünölmür. Mincer (1962), Killingsworth ve Heckman (1986) ile Golding (1995) bu aşamalara kuramsal açıklamalar getirmişlerdir.

Kadınların işgücüne katılım oranının U-biçimli örüntüsünün kanıtı hem gelişmiş ölkelerin tarihsel deneyimlerine dayanmakta hem de, ölkelerin yatay-kesit veri incelemelerine dayanmaktadır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletlerinde kadınların işgücüne katılımı iktisadi gelişmenin başlangıç aşamalarında düşmüş ve daha sonra artışa geöerek U-biçimli bir eğriye dönüşmüştü (Goldin, 1995). Benzer biçimde, yatay-kesit ölkeler verileri göstermektedir ki, en yüksek kadın işgücü katılım oranları yüksek gelirli ve düşük gelirli ölkelerde görülürken en düşük kadın işgücü katılım oranları orta gelir düzeyli ölkelerde görölmektedir (Pampel ve Tanaka, 1986; Psacharopoulos ve Tzannatos, 1989). Mincer'in (1985) ileri sürdüğüne göre, kadınların işgücüne katılım oranlarının toplamda U-biçimli eğilimler sergilemesi uzun zaman gerektiriyor. Bu tür eğilimleri Hill de (1983) çözülemiş bulunuyor. U-biçimli eğrinin sol kolunda yer alan ölkelerde, gayrisafi yurtiçi hasılanın önemli bir bölümü tarım kesiminden elde edilir ve işgücünün büyük bölümü de tarımsal etkinliklerle uğraşır. U-biçimli eğrinin sağ kolunda yer alan ölkelerde tarımın gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı azdır ve tarımla uğraşan işgücünün oranı da azdır; öte yandan sanayi etkinlikleri ağırlıktadır. Boserup (1970) sanayileşmenin, ücretli işlere girmelerini engelleme anlamında, kadınları dışladığını öne sürmüştür. Bu sav, kalkınma sürecinde kadınların işgücüne katılımında görölen U-biçimli örüntü ile uyum içindedir.

İktisadi kalkınma sürecinde kadınların işgücüne katılımının U-biçimli örüntüsü konusunda araştırmacılar arasında görüş birliği yoktur. Durand'ın (1975: 150) ulaştığı sonuca

göre, her ne kadar, başlangıçta iktisadi kalkınma ile birlikte kadının tarım kesimine katılımı azalmaktaysa da, gelişmekte olan ülkelerin kadın katılım oranlarını yansıtmada U-biçimli varsayım genel bir örüntü değil. Standing (1978) kadınların işgücüne katılımını belirleyen etmenlerin de U-biçimli varsayımla doğru dürüst betimlenemeyecek denli karmaşık olduğunu savlıyor. Steel (1981: 163), Gana'nın ekonomisi çağcillaşırken 1960'larda geçirdiği deneyimin, kadınların işgücüne katılımında U-biçimli modeli doğrulamadığı bulgusuna ulaşıyor. Gana'da imalat sanayiinde hızla artan istihdamla birlikte, kadınların işgücüne katılımı düşmek yerine yükselmişti.

Schultz (1991), kendi yararlandığı yatay kesit ülke verilerinde, istihdamın, ücretliler, ücretsiz aile işçileri ve kendi hesabına çalışanlar kategorilerine ayrılması gerektiğini vurguladı. O zaman, U-biçimli ilişkinin bu kategorilerden herhangi birinde gözlenemediğini saptadı. Katılım oranı ücretli işçi için az çok sabit idi ve iktisadi kalkınmanın ileri aşamalarında gittikçe yükselmekteydi. Ücretsiz aile işçilerinde ve kendi hesabına çalışanlarda katılım oranı iktisadi kalkınmayla birlikte düşme eğilimi gösteriyordu; oysa, kadınların toplam katılım oranı U-biçimli bir örüntüyü anırtıyordu. Schultz'un vardığı sonuca göre, işgücünün sektörel yapısındaki değişimler, kadınların işgücüne katılım oranı ile iktisadi kalkınma arasında U-biçimli ilişkiyi yansıtmaktadır.

4. Model ve Ampirik Tanımlamalar

Açıklamasını Becker (1965, 1991), Gronau (1977), Heckman (1978) ve Killingsworth'un (1983) yaptığı zaman özgülleme (tahsis) kuramına göre, bir kadının işgücüne katılım kararı vermesi, hanehalkının tümünün katıldığı bir ortak karar verme sürecinin sonucudur. Hanehalkı, kişilerin eve, piyasaya dönük çalışmalara, ve eğlenceye ayıracakları zamanı belirlerken, karşı karşıya buldukları kısıtlamaları gözönüne alarak bir ortak fayda fonksiyonunu en üst düzeye çıkarır. Böylece, piyasaya dönük çalışmalara ayrılan zaman bir dizi kişisel özellikler ile hanehalkının niteliklerine bağlı olduğu kadar işgücü piyasasının özelliklerine de bağlı olacaktır. İş aramanın maliyetini ve piyasaya dönük çalışmaların karşılığında sağlanacak kazançları belirleyen işgücü piyasasındaki koşullardır. Buna uygun olarak aşağıdaki model önerilmiştir:

$$\text{Kadınların Katılım Oranı} = X_i \beta + Z_i \mu + U_i$$

Burada X_i kişisel ve hanehalkına ait özellikleri temsil eden değişkenlerin oluşturduğu bir vektördür. Kişisel özellikler aynı zamanda din ve ataerkil öğreti gibi kültürel belirleyicileri de içermektedir. Z_i işgücü piyasasının koşullarını temsil eden değişkenlerden oluşan bir vektördür. U_i sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı hata terimidir.

Kadınların işgücüne katılım oranını etkileyen en önemli kişisel değişken kadınların öğrenim düzeyidir. Bu araştırmada il düzeyi temel alındığından dolayı, öğrenim düzeyi il düzeyinde bir eğitim göstergesi ile temsil edilecektir. Bu amaçla birkaç almasıık gösterge kullanılmıştır: Kadın nüfusu içinde lise bitirenlerin oranı; lise düzeyinde kadın okullaşma oranı; kadınların ortalama eğitim süresi (yıl) ; okur yazar olmayan kadın oranı.

Kuramsal bakımdan, kadınların işgücüne katılım oranı üzerinde, eğitimin etkisi belirsizdir. Burada, iki noktayı ayırdetmeliyiz. Bir, eğitimin, işgücü piyasasına katılma kararı üzerindeki etkisinden söz edebiliriz; bir de, eğitimin, işgücü piyasasına ayrılacak zamanın miktarı üzerindeki etkisinden söz edebiliriz. İşgücü piyasasına katılma kararı üzerinde eğitimin, iki nedenle, olumlu etkisi vardır Birincisi, eğer eğitim insana yapılmış bir yatırım olarak kabul ediliyorsa, öğrenim gören kişi, öğrenimin maliyetini çıkarmak amacıyla çalışmak zorunda kalacaktır. İkincisi, eğer öğrenime bir tüketim etkinliği gözüyle bakılıyorsa, öğrenim gören kişi daha yüksek kazanç sağlama olasılığı dolayısıyla yine çalışmak zorunda kalacaktır; çünkü, çalışmamanın fırsat maliyeti daha yüksektir.

Eğitimin, kadınların çalışma süresi üzerinde etkisi iki etkenin görece ağırlığına bağlıdır: İkame etkisi ve gelir etkisi. Birincisi, eğitim sayesinde elde edilebilecek olası kazançlar artar; dolayısıyla çalışmamanın maliyeti artmış olur. Bu durum, çalışma süresini uzatacaktır. Böylece, olumlu bir etki söz konusudur. İkincisi, daha yüksek kazançlar sonucu, gelir ereğine daha erken ulaşılır. O zaman, yüksek gelirin bir bölümü daha çok eğlence (leisure) harcamalarına ayrılabilir ve çalışma süresi azalır. Eğitimin toplam etkisi, bu iki etkenden hangisinin ağır bastığına göre belirlenir.

Bireysel düzlemde yürütülen verilere dayalı (ampirik) çalışmalar bir dizi ülkede, ikame etkisinin gelir etkisinden daha kuvvetli olduğunu göstermiştir; dolayısıyla, öğrenim görmüş kadınların işgücüne katılım oranı daha yüksektir. Psacharopoulos ve Tzannatos'un (1991) yaptığı yatay-kesit ülke araştırması, eğitimin kadınların işgücüne katılımı üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye'de eğitimin kadınların işgücüne katılımı üzerinde etkilerine ilişkin ampirik kanıtlar, etkinin olumlu olduğunu ve öğrenimin düzeyi arttıkça olumlu etkinin de arttığını göstermektedir (Tansel, 1994; 1996). Kimi araştırmacılar, eğitimin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisinin, o ülkenin gelişmişlik düzeyiyle ilişkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Smith ve Ward (1985) 1900 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, eğitimle kadınların işgücüne katılımı arasında ters bir ilişki olduğunu saptadı. Kottis (1990) Yunanistan'da 1971 ve 1981 yıllarında benzer bir durum olduğu sonucuna ulaştı.

İkinci önemli bireysel değişken ise kadın ve erkek ücretleridir. İktisat kuramının öne sürdüğüne göre, kadın ücretlerinin kadınların işgücüne katılımına etkisi, ikame etkisi ve gelir etkisinin görece ağırlığına bağlıdır. İkame etkisi artırıcı (olumlu) yönde olacaktır; çünkü, kadın ücretlerinin yüksek olması, daha çok kadının işgücüne katılması anlamına gelecektir. Gelir etkisi (olumsuz) katılımı azaltıcı yönde olacaktır; çünkü, gelir arttıkça işçiler eğlenceye

(leisure) daha çok zaman ayırmak ve daha az çalışmak isteyecektir. Gelir etkisinin küçük olduğunu varsayarsak, kadın ücretlerinin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki toplam etkisi artırıcı yönde olacaktır. Öte yandan, erkek ücretlerinin kadınların işgücüne katılımı üzerinde azaltıcı yönde etkisi olması beklenir; çünkü, kocaların ücretleri ne denli yüksek olursa, ev hanımlarının çalışma gereksinimi o denli az olacaktır. Türkiye’de, kadın ve erkek ücretlerine ilişkin il düzeyinde verilerin 1990 yılı için bulunduğu; fakat, 1980 ve 1985 yılları için bulunmadığı görülmüştür. Bunun ötesinde, 1990 verileri güvenilirlikten yoksundu. Çünkü bu veriler, Sosyal Sigortalar Kurumu’nca güvenlik şemsiyesi altına alınan ve bu sebeple nüfusun ufak bir kısmı olan işçilerin ücretlerinin ortalamasıdır. Bu nedenle, reel kadın ve erkek ücret ortalamaları bu araştırmaya katılmamıştır⁴.

Yerel işgücü piyasası koşullarını betimlemek amacıyla kullanılan değişkenlerden biri il ölçeğinde işsizlik oranıdır. İşsizlik oranının kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisi, “ümidi kırılmış işçi etkisi” ile “ek işçi etkisi” etkenlerinden görece hangisinin ağır bastığına bağlı olarak, belirsizdir.

İl bazında işsizlik, işgücü piyasasına giren bir kadının iş bulma olasılığını etkilemektedir. İlde işsizlik oranı ne denli yüksek ise, kadının iş bulma olasılığı o denli düşük olacaktır. Yerel işsizlik oranı yüksek olduğu zaman, iş aramanın getirdiği iktisadi ve psikolojik maliyetler daha yüksek olacaktır. Bu nedenlerle, kadının iş bulma ümidi kırılmış olacak ve işgücünden ayrılmak durumunda kalacaktır. Dolayısıyla, ümidi kırılmış işçi varsayımının götürdüğü sonuç, yörel işsizliğin, kadının işgücüne katılımı üzerinde olumsuz (azaltıcı yönde) etki yapacağıdır.

Eklenen-işçi varsayımına göre, yörel işsizlik oranı arttığı ve böylece erkekler işlerini kaybettiği zaman, aile gelirindeki azalmayı kapatmak üzere kadınlar işgücüne katılabilirler. Eklenen-işçi varsayımı, yörel işsizliğin, kadınların işgücüne katılımını (olumlu) artırıcı yönde etkilediği anlamı taşıyor. Bununla birlikte, kadınlara göre işlerin azlığı nedeniyle, eklenen-işçi etkisinin küçük olması beklenir. Bu nedenle, ümidini yitirmiş işçi etkisi, eklenen-işçi etkisinden ağır basarak, yörel işsizlik kadınların işgücüne katılımı üzerinde (olumsuz) azaltıcı yönde etki

⁴ Kadın işgücü arzının, bireysel-demografik anlamda belirleyicilerinden önemli biri de doğurganlıktır. Doğurganlığın, işgücü arzı denklemlerinde genellikle dışsal olduğu varsayılır (Örneğin, Ward ve Pampel, 1985). Oysa, bu kolay savunulabilir bir varsayım değil. Kadınların işgücüne katılımının belirleyicileri arasına doğurganlık oranını katmak, sapmalı katsayı kestirimlerine yol açabilir (Rosenzweig ve Wolpin, 1980). Burada, doğurganlık ile kadın işgücü arzının eş zamanlı mahiyetini kabul ediyorum ve bu yüzden doğurganlığı belirleyici bir değişken olarak kullanmıyorum. Kimi araştırmacılar başkaca bir dizi etkeni kadınların işgücüne katılımını belirleyici olarak ele almış bulunuyor: Örneğin gelir dağılımı göstergesi gibi (Semyonow, 1980). Bu araştırmada, bu yaklaşım benimsenmedi.

yapacaktır. Bu araştırmada yörel işsizlik için iki ölçü kullanılmıştır. Biri il kadın işsizlik oranı; öteki, il erkek işsizlik oranıdır.

Yörel işgücü piyasası koşullarını ve iş bulma olanaklarını betimleyen bir başka önemli etken de, yörel sanayinin bileşimidir. King (1978) bu etkenin önemini vurgulamış bulunuyor. İl düzeyinde yörel sanayinin bileşimi, tarım, sanayi ve hizmet kesimlerindeki istihdam oranlarıyla yaklaşık temsil edilmeye çalışılmıştır. Hizmet kesimi baz kesim olarak alındı. Bu kesimlerin kadınların işgücüne katılımı üzerinde etkisi, bu kesimlerde kadınlara ne denli yer bulunduğuna bağlı olacaktır. Tarım kesimi genelde kadınların işgücüne büyük oranlarda katıldığı bir kesim olagelmıştır. Günümüzde bile kadınların yoğun olarak istihdam edildiği kesim tarımdır. Bu nedenle, tarım kesiminin büyüklüğünün, kadınların işgücüne katılımı üzerinde artırıcı yönde etkisi olmasını bekliyoruz. Sanayi kesiminin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisi artırıcı ya da azaltıcı yönde olabilir.

Kişi başına gayrisafi il hasılasının büyüme hızı, bir ilin genel iktisadi koşullarının toplam ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Daha hızlı büyüme, daha çok iş bulunması ve dolayısıyla kadınların daha yüksek oranda işgücüne katılımı anlamına gelir. Tersi durumda, ekonominin küçülmesi, iş olanaklarını ve işgücüne kadın katılımını azaltır (Standing, 1978). Bu nedenle, kişi başına gayrisafi il hasılasının büyüme hızının, kadınların işgücüne katılımı üzerinde artırıcı yönde etki yapması beklenir.

Bir ilin kentleşme düzeyi de, iş olanaklarında erişilebilirliğin yayılımına ilişkin bir görüş sağlar. Bu düşüncüyü yansıtmak üzere il nüfusunun kentsel oranı kullanılmıştır. Kentsel alanlarda ücretli iş olanakları kırsal alanlardan daha çok olabilir. Böylece, nüfusun kentsel alanlarda yaşayan oranı ne denli yüksek ise, kadınların işgücüne katılımı da o denli yüksek olacaktır. Oysa, Türkiye'ye baktığımızda, kırsal alanda kadınların çoğunun, tarım kesiminde ücretsiz aile işçileri olarak işgücüne katıldığını görüyoruz. Buna göre, eğer bir ilin kırsal nüfusu çoksa, kadınların işgücüne katılımı yüksek olabilir. Bunun anlamı, ilin kentsel nüfus oranının, kadınların işgücüne katılımı üzerinde azaltıcı yönde etkisi olacağıdır. Kentsel nüfus payının tam etkisi ampirik olarak saptanabilir.

5. Veriler ve Kestirim için Yöntem Bilgisi

Veriler “veri takımı” (panel veri) türünden olup, Türkiye'nin 67 ili için 1980, 1985 ve 1990 yılı verilerini kapsamaktadır. 1980 ve 1985'te il sayısı 67 iken, 1990 yılına gelindiğinde bu sayı artmıştı. 1990 yılına il olarak girmiş eski ilçelerin verileri, eski illerine katılarak, 1990 yılında da 67 il üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Veriler 1980, 1985 ve 1990 Nüfus Sayım sonuçlarından derlenmiştir. 1990 yılından sonraki ilk nüfus sayımı 2000 yılında yapıldı; ama, bu sayımın sonuçları elinizdeki araştırmada kullanılmaya hazır değildi. Değişkenlerin tanımları ve veri kaynakları Ek A'da verilmiştir.

Kadınların işgücüne katılımı ile kadınların tarım dışı işgücüne katılımı modellerinin kestirimleri, En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle yapılmıştır. 67 ilin, üç yıla ait verileri bir araya getirilmiştir. Modeller, kadınların işgücüne katılımını etkileyebilecek kültürel ayrımları yansıtabilmek amacıyla, ülkenin yedi coğrafya bölgesi için kukla değişkenler içermektedir. Baz bölge Marmara bölgesidir. Her bölgenin kapsadığı iller Ek B’de verilmektedir. Modeller üç yıl için de kukla değişkenler içermekte: Baz yıl 1980 yılıdır. Bölge ve zamana özgü kukla değişkenlerin katılmasıyla, En Küçük Kareler kestirim yöntemi bir tür sabit-etkiler (fixed-effects) kestirim yöntemine dönüştü. Bölgeye ve zamana özgü kukla değişkenlerin katılması, zamana göre sabit ama bölgelere göre değişen ölçülemeyen değişkenlerle, bölgelere göre sabit ama zaman içinde değişen ölçülemeyen değişkenleri denetim altında tutmayı amaçlamaktadır.

İktisadi kalkınma ile kadınların işgücüne katılımı arasındaki ilişkiyi U-biçimli varsayım ile sınırlanarak, Pampel ve Tanaka (1986) kalkınmışlığın ölçüsü olarak kişi başına enerji kullanımını kullandılar. Psacharopoulos ve Tzannatos (1989) ile Goldin (1995) iktisadi kalkınmayı kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla ile yansıttılar. Bu çalışmada ben her ilin kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılasını o ilin kalkınmışlığının ölçüsü olarak kullandım. Her ilin gayrisafi yurtiçi hasılasını gayrisafi ilsel hasıla denilmiş ve GİH ile gösterilmiştir. Daha önceki araştırmaları izleyerek, kadınların işgücüne katılım oranını ben de kişi başına GİH’in logaritmasının ikinci dereceden bir fonksiyonu olarak ifade ettim. Böylece, kestirime temel olan denklemlerde hem kişi başına GİH’in logaritması ve hem de bunun karesi yer almaktadır. Log kişi başına GİH ile kadınların işgücüne katılım arasında U-biçimli bir ilişkinin geçerli olması için, log kişi başına GİH’in katsayısının eksi ve onun karesinin katsayısının artı olması beklenir.

Bu çalışmada kullanılan değişkenlerin ortalamaları ve standart sapmaları Çizelge 9’da verilmektedir. Bu sayılar 67 ilin herbirinde, 1980, 1985 ve 1990 yılları için hesaplandı. Bu verilerin dikkat çeken bir yanı, kadınların işgücüne katılım oranı ile kadınların tarım dışı işgücüne katılım oranı arasındaki büyük ayrımdır. Kadınların tarım dışı işgücüne katılım oranı ortalaması yüzde 4.40’dır. Kadın ve erkeklerde ortalama işsizlik oranı düşüktür. Kadın işsizlik oranı ortalaması erkeklerinkinden daha düşüktür. Bu sayılar Nüfus Sayımları sonuçlarına dayanmaktadır ve Hanehalkı İşgücü Anketlerine dayalı işsizlik oranı kestirimlerinden çok daha düşüktür. Örneğin, Hanehalkı İşgücü Anketlerine göre, 1991’de kadınların işsizlik oranı yüzde 7.0 erkeklerin işsizlik oranı yüzde 8.5 idi (SIS, 2001: Çizelge 2.1). İşsizlik oranlarında coğrafya bölgeleri bakımından büyük ayrımlar vardı. Kentsel alanda yaşayan kadınlar daha büyük işsizlik oranlarıyla yüzyüzeydi. Kentsel işsizlik oranları 1991 yılında, kadınlar için yüzde 22.3; erkekler için yüzde 10.4 idi. Kırsal alan işsizlik oranları çok daha düşük idi: 1991 yılında kadınlar için yüzde 2.0, erkekler için yüzde 6.3 idi (SIS, 2001: Çizelge 2.1). Türkiye’de kentleşme oldukça hızlı ilerlemiştir. Kentsel nüfusun toplam nüfusa oranı 1980’de yüzde 44 iken, 1999 yılında yüzde 74’e yükselmişti. (Dünya Bankası, 2000: 277).

6. Ampirik Sonuçlar

6.1. Kadınların İş Gücüne Katılımına İlişkin Sonuçlar

Kadınların işgücüne katılımına ilişkin kestirim sonuçları Çizelge 10'da verilmiştir. En Küçük Kareler yöntemiyle yapılan kestirimler 67 ilin 1980, 1985 ve 1990 yıllarına ait bir araya getirilmiş verilerine dayandırılmıştır. Verilerin bir araya toplanabilirliği, F-istatistiği kullanılarak sınanmıştır. Üç yılın tamamının aynı örnekten olduğu boş varsayımı reddedilememiştir. Bütün modeller genel olarak istatistiksel bakımdan anlamlıdır ve R-kareleri yüksektir. Sonuçlar göstermiştir ki, log kişi başına GİH'in katsayı kestirimi eksi ve karesinin katsayısının kestirimi ise artıdır. Kestirimler, yüzde 1 ile 5 düzeylerinde istatistiksel bakımdan anlamlıdır. Sonuçlar, kadınların iş gücüne katılımı ile log kişi başına GİH arasında U-biçimli bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır. Burada, log kişi başına GİH illerin iktisadi bakımdan kalkınmışlığının bir göstergesidir.

GİH büyüme hızının katsayı kestirimleri, tüm modellerde artıdır; Model 1 ve 4'te istatistiksel bakımdan yüzde beş düzeyinde, model 2 ve 3'te yüzde 1 düzeyinde anlamlıdır. Katsayının artı olması şunu göstermektedir: Bir ilde üretimin hızlı büyümesi, kadınların işgücüne katılımını artırmaktadır.

Kadınların eğitim düzeyini ölçmek için, dört almasıık değişken kullanılmıştır: İlde liseyi bitirmiş kadınların oranı (Model 1 ve 2'de kullanılmıştır); ilde lise düzeyinde kadın okullaşma oranı (Model 3'de kullanılmıştır); ildeki kadınların ortalama eğitim süresi (gösterilmemiştir) ile okuma-yazma bilmeyen kadınların oranı (Model 4'de kullanılmıştır). Lise düzeyinde kadın okullaşma oranına ilişkin katsayı kestirimleri artı değerli ve istatistiksel bakımdan anlamlıdır. Lise düzeyinde kadın okullaşma oranına ilişkin katsayı kestirimi de artı değerli ve istatistiksel bakımdan anlamlıdır. Bu sonuçlar, öğrenimin kadınların iş gücüne katılımını artırdığını göstermektedir. Bu sonuç, Türkiye'den elde edilen mikro düzeyde kanıtlarla uygunluk içinde (Tansel, 1994 ve 1996) olduğu gibi, başka ölkelerden (ölkelerin dökümü için bakınız, Psacharopoulos ve Tzannatos, 1989) kanıtlarla da uygunluk içindedir. Kadınların ortalama öğrenim sürelerinin (gösterilmemiştir) katsayı kestirimi istatistiksel bakımdan anlamlı çıkmamıştır. Model 4'de, okuma yazma bilmeyen kadınların oranı kullanılmıştır. Kestirim katsayısı eksidir ve istatistiksel bakımdan anlamlıdır: Kadınlarda okuma yazma bilmeyenlerin oranı ne denli yüksekse, kadınların iş gücüne katılımının o denli az olacağını göstermektedir. Kottis (1990) bunun tersini, başka bir deyişle 1971 ve 1981 yılları için Yunanistan verileri ile öğrenim görmemiş kadınlar yüzdesine ilişkin artı katsayı bulmuştur.

İşsizliğe gelince, iki almasıık ölçü kullanıldı: Kadın işsizlik oranı (Model 1, 3 ve 4'de kullanıldı) ile erkek işsizlik oranı (Model 2'de kullanıldı). Her iki tanımlama için katsayı

kestirimleri beklendiği gibi eksi değerli ve istatistiksel bakımdan anlamlı idi. Kadın işsizlik oranına ilişkin katsayı kestiriminin, erkek işsizlik oranına ilişkin katsayı kestiriminden daha büyük olmasının gösterdiği üzere; kadınların iş gücüne katılım kararı, erkek işsizlik oranına duyarlı olmaktan çok, kadın işsizlik oranına duyarlı idi. Oysa, erkek işsizlerin t-oranı, kadın işsizlerin t-oranından daha büyüktü ve daha yüksek düzeyde anlamlılık taşıyordu. Yine Kottis'in (1990) ulaştığı sonuca göre, Yunanistan'da işsizlik kadınların iş gücüne katılımı üzerinde azaltıcı yönde etki yapıyordu. İşsizliğin, kadınların iş gücüne katılımı üzerinde bu azaltıcı etkisi şunu göstermektedir: Eksi değerli ümidini yitirmiş işçi etkisi, artı değerli eklenen işçi etkisini bastırmıştır. Mincer (1966) kadınların iş gücüne katılımı üzerinde işsizlik oranı için eksi değerli katsayı kestirimi bildiren araştırmaların bir özetini veriyor.

Kentsel alanın payına ilişkin katsayı kestirimi eksi değerli ve yüksek ölçüde anlamlıdır. Nüfus içinde kentsel nüfusun payının artması, kadınların işgücüne katılımında bir azalmaya yol açıyor. Bunun dolaylı yoldan söylediği, kırsal nüfusun yüksek olduğu illerde, kadınların iş gücüne katılımının da yüksek olabilmesidir; çünkü, kırsal alanda kadınlar tarımsal etkinliklere ücretsiz aile işçisi olarak yüksek oranda katılırlar.

İllerin sanayi yapısının etkisini ölçmek amacıyla iki değişken dikkate alındı. Biri, il çapında tarım etkinliklerinde istihdam edilenlerin yüzdesiyle belirtilen tarımın payı idi; öteki, il çapında sanayi etkinliklerinde istihdam edilenlerin yüzdesiyle belirtilen sanayinin payı idi. Burada, hizmet kesimi baz kesimdi. Tarımın payına ilişkin katsayı kestirimi artı değerlidir ve tüm modellerde yüksek düzeyde anlamlıdır: Şöyle ki, tarımsal etkinliklerde hizmetlere göre artış, kadınların işgücüne katılımını artıracaktır. Sanayi'nin payına ilişkin katsayı kestirimi eksi değerli ve anlamlıdır: Şöyle ki, sanayi etkinliklerinde hizmetlere göre artış, kadınların iş gücüne katılımını azaltmaktadır. Sanayi ve hizmet kesimi etkinlikleri birkaç kentsel alana yığılmış bulunmaktadır.

Bölgesel kukla değişkenlere gelince, kadınların iş gücüne katılımında bölgelere göre ayrımlar gözlenmektedir. Bölgesel kukla değişkenler, bölgesel işgücü piyasalarındaki geniş ayrımları denetlemektedir. Burada baz bölge Marmara bölgesidir. Katsayı kestirimleri göstermektedir ki, Ege bölgesinde kadınların işgücüne katılım oranları ile, Marmara bölgesininkiler arasında istatistiksel bakımdan önemli bir ayrım yoktur. Karadenizde kadınların işgücüne katılım oranı, Model 2, 3 ve 4'de istatistiksel bakımdan Marmara'dakinden önemli ölçüde yüksekti. Akdeniz'de (Model 1 ve 4'de) İç Anadolu'da, Güneydoğu Anadolu'da ve Doğu Anadolu'da (Model 2 sayılmazsa) kadınların iş gücüne katılım oranı Marmara'ya göre önemli ölçüde düşüktü.

Zamansal kukla değişkenlere gelince, 1985 yılı kuklasının katsayı kestiriminin gösterdiğine göre, 1985 yılı işgücüne kadın katılım oranları ile, 1980 yılıninkiler arasında istatistiksel bakımdan önemli bir ayrım yoktur. 1990 yılı kuklasının katsayı kestiriminin

gösterdiğine göre, diğer bütün etkenler denetim altına alındığında, 1990 yılı, işgücüne kadın katılım oranları 1980 yılına göre istatistiksel bakımdan anlamlı ölçüde daha yüksekti.

6.2. Kadınların Tarım Dışında İş Gücüne Katılımına İlişkin Sonçlar

Çizelge 11’de kadınların tarım dışı işgücüne katılım oranlarının kestirim sonuçları verilmiş bulunuyor. En Küçük Kareler yöntemiyle yapılan kestirimler 67 ilin 1980, 1985 ve 1990 yıllarına ait bir araya getirilmiş verilerine dayandırılmıştır. F-istatistiği kullanılarak yapılan toplanabilirlik sınamaları göstermiştir ki, üç yılın tek bir örnekten alındığı boş varsayımı, reddedilemez. F-istatistiklerinin gösterdiği gibi, tüm modeller genelde istatistik bakımdan anlamlıdır ve R-kareleri yüksektir.

Log kişi başına GİH ve karesine ilişkin katsayı kestirimleri hiçbir modelde istatistik bakımdan anlamlı değildi. Buna göre, kadınların tarım dışı işgücüne katılımı ile log kişi başına GİH arasında ikinci dereceden bir ilişki yokmuş gibi görünüyor. GİH büyüme hızına ilişkin katsayı kestirimlerinin tümü artı değerli ve yüzde beş ve üzerinde istatistiksel bakımdan anlamlıdır. Bu kestirimler, tırmanışa geçen bir ekonomik genişlemenin kadınların tarım dışı işgücüne katılımını artırdığını gösteriyor. Lise bitirenlerin yüzdesine ilişkin katsayı kestirimleri artı değerli ve istatistiksel bakımdan çokça anlamlıydı. Eğitime ilişkin diğer ölçü, lise düzeyi kadın okullaşma oranı idi. Bu ölçünün katsayı kestirimi de artı değerli ve istatistiksel bakımdan anlamlıydı (Model 3). Kullanılan bir başka seçenek, okuma-yazma bilmeyen kadınların oranıydı. Ama, istatistiksel bakımdan anlamsızdı. Bu sonuç açıklanmadı.

Kadın ve erkek işsizlik oranlarına ilişkin katsayı kestirimlerinin her ikisi de eksi değerli idi ve istatistiksel bakımdan anlamlıydı. Kadın işsizlik oranına ilişkin katsayı kestirimi, erkek işsizlik oranınınkinden daha yüksekti; bu göstermektedir ki, kadınların tarım dışı iş gücüne katılımı, erkek işsizlik oranından daha çok kadın işsizlik oranına duyarlı idi. Her ne kadar erkek işsizliğine ilişkin katsayı kestirimi daha küçük idiyse de, anlamlılık düzeyi daha yüksekti. Kentsel nüfus yüzdesine ilişkin katsayı kestirimi istatistiksel bakımdan anlamsızdı; bu yüzden, Model 4’de denklemin dışında bırakıldı. Oysa, istihdamın tarımda çalışan yüzdesi denklemin dışında tutulduğu zaman, kentsel nüfus yüzdesi, anlamlı biçimde artı değer alıyordu. Nüfusun kentsel alan payı ile istihdamın tarımdaki payı arasındaki yüksek çoklu bağlantı, bunların etkilerinin ayrı ayrı incelenmesine olanak tanımadı.

Her ilin sanayi yapısının etkisi, istihdamda, tarımsal etkinliklerin ve sanayi etkinliklerinin payı aracılığıyla incelendi. Bazı kesim hizmet kesimiydi. İstihdamın tarımdaki payının etkisi eksi değerli idi ve tüm modellerde istatistiksel bakımdan anlamlıydı; bu göstermektedir ki, istihdamın tarımdaki payının artması, kadınların tarım dışı iş gücü katılımını azaltmaktadır. İstihdamda sanayi payının etkisi artı değerliydi ve yalnızca Model 2 ve 4’te istatistiksel bakımdan anlamlıydı.

Kadınların tarım dışı iş gücüne katılımına ilişkin bölgeler arası ayrımların özeti aşağıdadır: Kadınların tarım dışı iş gücüne katılım oranı Ege’de (tüm modellerde) ve Akdeniz’de (Model 2, 3 ve 4’te) Marmara’dan daha yüksekti. Karadeniz’de (Model 1 ve 4’te), İç Anadolu’da (Model 1, 2 ve 4’te), Güneydoğu Anadolu’da (tüm modellerde) ve Doğu Anadolu’da (tüm modellerde) Marmara’dan daha düşüktü. İlişkili etkenler hesaba katılmak koşuluyla, zamana ilişkin kukla değişkenler göstermiştir ki, kadınların tarım dışı işgücüne katılımının 1985 ve 1990 yılı oranları, 1980’den istatistiksel bakımdan önemli ölçüde (yalnızca Model 3’te 1990 yılı kuklası dışta kalmak üzere) ayrılmamaktadır.

6.3 Kadınlarda Gizli İşsizlik

Çizelge 10’daki regresyon sonuçlarında, kadınlarda işsizliğin, kadın işgücüne katılımını olumsuz etkilediği ve büyük ölçüde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan yararlanarak, Kottis’in (1990: 130) yaptığı gibi, kadınlarda gizli işsizlik kestirilebilir. Elde edilecek sayı, ümidi kırılarak işgücüne katılmayan ama işgücü piyasa koşulları elverse katılacak olan kadınların sayısını belirleyecektir. Aşağıdaki formülden yararlanarak, kadın işsizlik düzeyi erkek işsizlik düzeyine indiği takdirde, ek olarak iş gücüne katılacak kadın sayısını hesaplama olanağını bulabiliriz:

$$U_h = b((U_f - U_m)/100)P_f$$

U_h = Gizli işsiz kadınların sayısı.

b = Çizelge 10’dan kadın işsizlik oranının regresyon katsayısı.

U_f = Kentsel alanda işsiz kadınların 1991 yılı oranı = 22.35.

U_m = Kentsel alanda işsiz erkeklerin 1991 yılı oranı = 10.45.

P_f = 15 ve daha yukarı yaşlı, kurumlar-dışı sivil kadın nüfusun 1991 yılı sayısı = 9 699 000.

Yukarıdaki formül kullanılarak bulunan, 1991 yılı kadın gizli işsiz sayısı, Model 1’in regresyon sonucu kullanılırsa 1 357 317’dir; Model 4’ün regresyon sonucu kullanılırsa 865 636’dır. Bu sayılara karşılık gelen, düzeltilmiş işsizlik oranları, sırası ile yüzde 59.11 ve 50.63’tür. Bu sonuçlar hem kayıtlara geçmiş ve hem de gizli işsizleri içermektedir. Bu egzersizi 2000 yılı için tekrarladığımda, düzeltilmiş işsizlik oranlarını yüzde 35.93 ve yüzde 29.21 (sırası ile Model 1 ve Model 4’e göre) olarak buldum. 2000 yılı için, kentsel, kadın işsizlik oranı Devlet İstatistik Enstitüsü kaynaklarında yüzde 13.1 olarak verilmiştir (Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001: Çizelge 2.1). Bu kestirimlerden yola çıkarak şu sonuca varabiliriz: 1991 ve 2000 yıllarında, kentsel alanlar için, düzeltme uygulanmış kadın işsizlik oranı, kayıtlara geçmiş işsiz kadın oranından iki buçuk kat daha büyüktü. Bu sonuç, kadın işsizlik oranının olduğundan

daha küçük değerlendirildiğini ve kadınlarda ümidini yitirmiş işçi etkisinin önemli düzeylerde olduğunu göstermektedir.

7. Sonuçlar

Bu makalenin konusu, Türkiye’de kadınların işgücüne katılımıdır. Bu bağlamda, kadınların işgücüne katılımı ile iktisadi kalkınma arasındaki uzun erimli ilişki, özgül olarak da kadınların iş gücüne katılımının U-biçimli olduğu varsayımı araştırılmıştır. İki tür kanıt incelenmiştir. Birincisi, zaman-serisi kanıtları, yakın zamanlarda Türkiye’de kadınların iş gücüne katılım oranlarında ani ve büyük bir düşüş olduğunu göstermektedir. Oysa, Hanehalkı İşgücü Anketlerinin son on yıllık verilerine göre, düşüş hızı kesilmiş görünüyor. Büyük olasılıkla, önümüzdeki birkaç on yılda, kadınların işgücüne katılım oranlarında uzun ömürlü bir tırmanış görülebilecektir.

Kadınların işgücüne katılımının U-biçimli olduğu varsayımının sınanmasına ikinci yaklaşım, kadınların işgücüne katılımı ile bir iktisadi kalkınmışlık düzeyi ölçüsü ve başka belirleyiciler arasındaki ilişkinin kestirimidir. Bu çözümleme, 67 ilin, 1980, 1985 ve 1990 yılları verilerinin bir araya toplanmasıyla gerçekleştirilmiştir. İktisadi kalkınmışlık ölçüsü olarak kişi başına Gayrisafi İlsel Hasılanın (GİH) (her ilin gayrisafi yurtiçi hasılası) logaritması kullanıldı. Log kişi başına GİH bir doğrusal, bir de ikinci derece terim olarak katıldı. Bu değişkenlerin katsayıları, U-biçimli bir ilişkiyi sağlar durumda, sırası ile, eksi ve artı değerli bulunmuştur. Bu nedenle, Türkiye’nin illere göre yatay kesit kestirimleri, kadınların iş gücüne katılımı ile iktisadi kalkınmışlık düzeyi arasında U-biçimli varsayımı doğrulamaktadır.

Bu çalışmanın diğer önemli bulguları, kadınların işgücüne katılımının belirleyicilerinin illere göre yatay-kesit çözümlenmeleri ile ilgilidir ve aşağıda belirtilmektedir. Yüksek iktisadi büyüme hızı kadınların işgücüne katılımını artırmaktadır. Bunun nedeni kadınların iş olanaklarını artırıyor olması gerekti. Kadınların öğrenim düzeyinin, kadınların işgücüne katılımı üzerinde artırıcı yönde güçlü etkisi olduğu belirlendi. Bu sonuç, Türkiye ve başka ülkelerdeki mikro-düzey kanıtlarıyla uyum içindeydi.

Çözümlenmelerin ulaştığı bir başka önemli bulgu da, işsizliğin kadınların işgücüne katılımı üzerinde olumsuz etkisi idi. Bunun dolaylı anlamı, erkek ve kadın işsizlik oranlarının her ikisinin de, kadınların işgücüne katılımı üzerinde geriletici etkisi olduğuydu. Gizli işsizlik hesaplamaları ortaya koymuştur ki, kentsel alanda kadın işsizlik oranı olduğundan eksik hesaplanmaktadır ve kadınlar açısından ümidini yitirmiş işçi etkisi büyüktür. İstihdamda tarım kesiminin payının, kadınların iş gücüne katılımını, hizmet kesimine göre daha çok artırdığı; öte yandan istihdamda sanayi kesiminin payının, kadınların işgücüne katılımını hizmet kesimine göre azalttığı belirlendi. Bunların dolaylı anlamı, tarım kesiminin kadınların iş gücüne

katılımını yüreklendirdiğidir; çünkü, bu kesimde ev işlerinin sorumluluğu ile çalışma sorumluluğu arasında çelişki gözlenmemektedir. Oysa, sanayi kesiminde aile sorumlulukları dışarda çalışmanın sorumluluğuyla çelişmektedir.

Kadınların işgücüne katılımında bölgeler arası önemli ayrımlara rastlandı. Akdeniz, İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'da kadınların iş gücüne katılımı Marmara'ya göre önemli ölçüde düşük iken, Karadeniz'de Marmara'dan daha yüksek katılım oranı gözleniyordu; Ege ile Marmara arasında büyük bir ayırım yoktu.

İllere göre yatay-kesit çözümlemesi, kadınların tarım dışı iş gücüne katılım oranına da uygulandı. Bu çözümlemede, kadınların tarım dışı iş gücüne katılımı ile iktisadi kalkınmışlık düzeyi arasında U-biçimli ilişki gözlenemedi. Üretimin büyüme hızının, kadınların tarım dışı etkinliklere katılımı üzerinde olumlu, artırıcı etkisi vardı. Kadınların eğitim düzeyi, kadınların tarım dışı etkinliklere katılımını artırıcı yönde etkiliyordu. İşsizliğin, kadınların tarım dışı etkinliklere katılımı üzerinde olumsuz etkisi vardı. İstihdamın tarım kesimindeki payının, hizmet kesimine göre, olumsuz etkisi varken; sanayi kesiminin istihdamdaki payının etkisi hizmet kesiminin etkisinden büyük ölçüde değişik değildi. Bölgesel ayrımlara gelince, Karadeniz, İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'da, kadınların tarım dışında iş gücüne katılım oranları Marmara'dan önemli ölçüde daha gerideydi. Ege ve Akdeniz'de, kadınların tarım dışında iş gücüne katılım oranları Marmara'ya oranla önemli ölçüde daha yüksekti.

Eğitim düzeyi ile kadın etkinlik oranları arasındaki kuvvetli bağlantının uygulamaya yansımaları, uygulayıcıların kadının öğrenim düzeyini yükseltmeye önem vermesi yönünde olmalıdır. Bu yönelim kadınların iş gücüne katılım oranlarını artıracaktır. Son zamanlarda Türkiye'de her öğrenim düzeyinde kız öğrencilerin okullaşma oranı artmaktadır. Zorunlu öğrenim süresinin beş yıldan sekiz yıla çıkarılmasının da okullaşma oranlarındaki artışa katkısı oldu. Bunun dolaylı anlamı, önümüzdeki birkaç on yıl içinde kadınların işgücü piyasasında rolünün artacağıdır.

Politik uygulamaya yönelik bir başka sonuç da, işgücü piyasalarındaki işsizlik oranlarında sağlanacak iyileştirmelerin ümidi kırılmış işçileri işgücü içine katacağıdır. Bu nedenle, işsizlik oranlarını azaltmaya yönelik önlemler, kadınların iş gücüne katılımını artırıcı yönde katkı yapacaktır.

Bu makaledeki çözümleme, kadınlara iş olanakları açmaya dönük işgücü piyasası politikaları tasarlamada, özendirici önlemler ve izlenceler düzenlemede politika uygulayıcılarının işine yarayabilir.

KAYNAKLAR

Becker, G. (1965) A Theory of Allocation of Time. **Economic Journal**, 75: 493-517.

- Becker, G. (1991) **A Treatise on the Family**, Genişletilmiş Baskı. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Beneria, L. (1981) Conceptualizing the Labor Force: The Underestimation of Women's Economic Activities, **Journal of Development Studies**, 17(3): 10-28.
- Ben-Porath, Y. ve R. Gronau (1985) Jewish Mother Goes to Work: Trends in the Labor Force Participation of Women in Israel, 1955-1980, **Journal of Labor Economics**, 3(1), Kısım 1: S310-328.
- Boserup, E. (1970) **Women's Role in Economic Development**, New York: St. Martin's Press.
- Boserup, E. (1990) Economic Change and the Roles of Women. İçinde: I. Tinker (derleyen) Persistent Inequalities, Women and World Development. New York: Oxford University Press.
- Bulutay, T. (1995) **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü ve Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Cain, G.G. (1966) **Labor Force Participation of Married Women**. Chicago: University of Chicago Press.
- Columbino, U. ve B. deStavola (1985) A Model of Female Labor Supply in Italy Using Cohort Data, **Journal of Labor Economics**, 3(1), Kısım 1: S275- S292.
- Dayıoğlu, M. (2000) Labor Market Participation of Women in Turkey. İçinde: F. Acar and Güneş-Ayata (derleyenler) **Gender and Identity Construction: Women of Central Asia, Caucasus and Turkey**, Hollanda: E.S. Brill.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) (1990 ve diğer yıllar) **Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, Yayın no. 1969 ve diğerleri, Ankara : DİE.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) (1995) **İlsel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla için Veri Disketleri**, Ankara: DİE.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) (2001) **Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2000**, Yayın no. 1587, Ankara: DİE.
- Ehrenberg, R.G. ve R.S. Smith (2000) **Modern Labor Economics**, Reading, MA: Addison-Wesley Longman Inc.
- Dixon, R.B. (1982) Women in Agriculture: Counting the Labor Force in Developing Countries. **Population and Development Review**, 8(3): 539-566.
- Dixon, R.B. (1983) Land, Labour and the Sex Composition of the Agricultural Labour Force: An International Comparison. **Development and Change**, 14(3): 347-372.
- Durand, J.D. (1975) **The Labor Force in Economic Development**, Princeton: Princeton University Press.
- Franz, W. (1985) An Economic Analysis of Female Work Participation, Education and Fertility: Theory and Empirical Evidence for the Federal Republic of Germany, **Journal of Labor Economics**, 3 (1), Kısım 1: S218 – S234.
- Goldin, C. (1995) The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and Economic History. İçinde: T.P. Schultz (derleyen). **Investment in Women's Human Capital**, Chicago: The University of Chicago Press.
- Gronau, R. (1977) Leisure, Home Production and Work-The Theory of the Allocation of Time Revisited. **Journal of Political Economy**, 85: 1099-1123.
- Güngör, A.D. (1997) **The Gender Gap in Turkish Education**, M.A. Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Heckman, J. (1978) A Partial Survey of Recent Research on the Labor Supply of Women. **American Economic Review**, 68: 200-207.
- Hill, M. A. (1983) Female Labor Force Participation in Developing and Developed Countries. **Review of Economics and Statistics**, 65: 459-467.
- Iglesias, F.H. ve M. Riboud (1985) Trends in Labor Force Participation of Spanish Women: An Interpretive Essay, **Journal of Labor Economics**, 3(1), Kısım 1: S201- S217.
- Kasnakoğlu, Z. ve M. Dayıoğlu (1996) Education and the Labor Market Participation of Women in Turkey. İçinde: T. Bulutay (derleyen) **Education and the Labor Market in Turkey**, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Killingsworth, M.R. (1983) **Labor Supply**, Cambridge: Cambridge University Press.

- Killingsworth, M.R. ve J.J. Heckman (1986) Female Labor Supply: A Survey. İçinde: O. Ashenfelter and R. Layard (derleyenler) **Handbook of Labor Economics**, Amsterdam: North Holland.
- King, A.G. (1978) Industrial Structure, the Flexibility of Working Hours and Women's Labor Force Participation. **Review of Economics and Statistics**, 60: 399-407.
- Kottis, A.P. (1990) Shifts Over Time and Regional Variation in Women's Labor Force Participation Rates in a Developing Economy. **Journal of Development Economics**, 33: 117-132.
- Mincer, J. (1962) Labor Force Participation of Married Women: A Study of Labor Supply. İçinde: **Aspects of Labor Economics**, Princeton, N.J.: National Bureau of Economic Research, Princeton University Press.
- Mincer, J. (1966) Labor Force Participation and Unemployment: A Review of Recent Evidence. İçinde: R.A. Gordon ve M.S. Gordon (derleyenler) **Prosperity and Unemployment**, New York: John Wiley and Sons Inc.
- Mincer, J. (1985) Intercountry Comparisons of Labor Force Trends and of Related Developments: An Overview, **Journal of Labor Economics**, 3(1), Kısım 1: S1-S32.
- Özar, Ş. ve G. Günlük-Şenesen (1998) Determinants of Female (non) Participation in the Urban Labor Force in Turkey, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 25(2): 311-328.
- Özötün, E. (1980) **İller İtibariyle Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasılası – Kaynak ve Yöntemler 1975-1978**. Yayın no. 907, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Özötün, E. (1988) **Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının İller İtibariyle Dağılımı 1979-1986**. Yayın no. 1988/8. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Araştırma Bölümü.
- Pampel, F.C. ve K. Tanaka (1986) Economic Development and Female Labor Force Participation: A Reconsideration. **Social Forces**, 64(3): 599-619.
- Psacharopoulos, G. ve Z. Tzannatos (1989) Female Labor Force Participation: An International Perspective. **World Bank Research Observer**, 4(2): 187-201.
- Psacharopoulos, G. ve Z. Tzannatos (1991) Female Labor Force Participation and Education. İçinde: G. Psacharopoulos (derleyen) **Essays on Poverty, Equity and Growth**, Oxford: Pergamon Press, Dünya Bankası için.
- Riboud, M. (1985) An Analysis of Women's Labor Force Participation in France: Cross-Section Estimates and Time Series Evidence. **Journal of Labor Economics**, 3(1), Kısım 1: S177-S200.
- Rosenzweig, M.R. ve K.I. Wolpin (1980) Life Cycle Labor Supply and Fertility Causal Inferences from Household Models. **Journal of Political Economy**, 88: 328-348.
- Semyonow, M. (1980) The Social Context of Women's Labor Force Participation: A Comparative Analysis. **American Journal of Sociology**, 86: 96-113.
- Schultz, T.P. (1990) Women's Changing Participation in the Labor Force: A World Perspective. **Economic Development and Cultural Change**, 38: 457-488.
- Schultz, T.P. (1991) International Differences in Labor Force Participation in Families and Firms, Economic Growth Center Çalışma Raporu, No. 634, New Haven: Yale University.
- Shimada, H. ve Y. Higuchi (1985) An Analysis of Trends in Female Labor Force Participation in Japan, **Journal of Labor Economics**, 3(1), Kısım 1: S355- S373.
- Smith, J.P. ve M.P. Ward (1985) Time Series Growth in the Female Labor Force. **Journal of Labor Economics**, 3(1), Kısım 1: S59-S90.
- Standing, G. (1978) **Labor Force Participation and Development**, Geneva: International Labour Office.
- Standing, G. (1989) Global Feminization Through Flexible Labor. **World Development**, 17(7): 1077-1095.

- Standing, G. (1999) Global Feminization Through Flexible Labor: A Theme Revisited. **World Development**, 27(3): 583-602.
- Steel, W.F. (1981) Female and Small Scale Employment Under Modernization in Ghana. **Economic Development and Cultural Change**, 30: 153-167.
- Tansel, A. (1994) Wage Employment, Earnings and Returns to Schooling for Men and Women in Turkey, **Economics of Education Review**, 13(4): 305-320.
- Tansel, A. (1996) Self-Employment, Wage Employment and Returns to Education for Urban Men and Women in Turkey. İçinde: T. Bulutay (derleyen) **Education and the Labor Market in Turkey**, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını.
- Tansel, A. ve N.D. Güngör (1997) The Educational Attainment of Turkey's Labor Force: A Comparison Across Provinces and Over Time, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 24 (4) : 531-547.
- Tansel, A. (2002) Determinants of Schooling Attainment for Boys and Girls in Turkey, **Economics of Education Review**, yayınlanacak.
- Tunalı, İ. (1997) To Work or Not to Work: An Examination of Female Labor Force Participation Rates in Urban Turkey, yayınlanmamış çalışma, İstanbul: İktisat Bölümü, Koç Üniversitesi.
- Ward, K. ve F.C. Pampel (1985) Structural Determinants of Female Labor Force Participation in Developed Nations, 1955-1975. **Social Sciences Quarterly**, 66(3). 654-667.
- World Bank (2000) **World Development Report 2000/2001, Attacking Poverty**, Oxford: Oxford University Press for the World Bank.

Ek A: Veri Tanımları ve Kaynaklar

Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı: İşgücüne katılan 12 yaş ve üzerindeki kadınların sayısının, 12 yaş ve üzerindeki toplam kadın nüfusuna oranıdır ve her il için ayrı ayrı verilmiştir.

Kadınların Tarım Dışı İş Gücüne Katılım Oranı: Tarım dışı kesimlerde çalışan 12 yaş ve üzerindeki kadınların, 12 yaş ve üzerindeki toplam kadın nüfusuna oranıdır.

Kişi Başına Gayrisafi İsel Hasıla (kişi başına GİH) : 1987 yılı fiyatlarıyla Milyon Türk Lirası (TL) olarak verilmiştir. Gayrisafi İsel Hasıla, her ilin Gayrisafi Yurtiçi Hasılasıdır. Gayrisafi İsel Hasıla, bütün yaş kümelerinin toplamı olan il nüfusuna bölünerek kişi başına Gayrisafi İsel Hasıla bulunur. 1987 yılının TL cinsinden GİH'ı, nominal GİH'lara her yılın örtülü ulusal sektörel fiyat deflatörü uygulanarak bulundu. Devlet İstatistik Enstitüsü, 1987 yılında Türkiye için yeni kesimleri içine alan yeni bir Gayrisafi Yurtiçi Hasıla dizisi hesaplamaya başlamıştır

Liseyi Bitirmiş Kadınların Yüzdesi: Lise mezunu kadınların yüzdesidir. Liseyi bitirmiş kadınların sayısının, 12 yaş ve üzerindeki kadın nüfusuna bölünmesiyle elde edilen sayıdır.

Lise Düzeyi Kadın Okullaşma Oranı: Bu oran liseye kayıtlı kadınların, resmi olarak liseye gitme çağında (14-16 yaş) sayılan kadınların sayısına oranıdır.

Okuma-Yazma Bilmeyen Kadın Oranı: Altı yaş üzerinde olup okuma yazma bilmeyen kadınların sayısının, altı yaş üzerindeki toplam kadın nüfusuna oranıdır.

Kadınlarda Ortalama Eğitim Süresi (Yıl): 12 Yaş ve üzeri kadın işgücünün ortalama eğitim süresidir (yıl). İşgücünün bitirdiği formal eğitim süresinin (yıl) ağırlıklı ortalamasıdır.

İşsiz Kadın Oranı: İşsiz kadınların sayısının, 12 yaş ve üzerindeki kadınlardan oluşan kadın işgücüne oranıdır.

İşsiz Erkek Oranı: İşsiz erkeklerin sayısının, 12 yaş ve üzerindeki erkeklerden oluşan erkek işgücüne oranıdır.

Kentleşme oranı: Kentel alanda yaşayan nüfusun yüzdesidir. Kentleşmiş sözüyle kast edilen, nüfus büyüklüğüne bakmaksızın il ve ilçe merkezlerinde yaşayan kişilerdir.

İstihdamda Tarımın Payı: Tarımda istihdam edilen insan sayısının, toplam istihdam edilen 12 yaş ve üzerindeki insan sayısına oranıdır.

İstihdamda Sanayi Payı: Sanayi kesiminde istihdam edilen insan sayısının, toplam istihdam edilen 12 yaş ve üzerindeki insan sayısına oranıdır.

İstihdamda Hizmet Kesiminin Payı: Hizmet kesiminde istihdam edilen insan insayısının, toplam istihdam edilen 12 yaş ve üzerindeki insan sayısına oranıdır.

Veri Kaynakları: 1980 ve 1985 yılı Gayrisafi İsel Hasıla sayıları Özütün'den (1980 ve 1988) alındı; 1990 yılı ise Devlet İstatistik Enstitüsü'nden (1995) alındı. Lise düzeyi kadın okullaşma oranları Güngör'den (1997) alındı. Kadınlarda Ortalama Eğitim Süresi Tansel ve Güngör'den (1997) alındı. Diğer bütün veriler Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (1990) çeşitli nüfus sayım sonuçlarından ve il sayım kitaplarından alınmıştır.

Ek B: Türkiye'nin 67 İlinin Bölgelere Göre Ayrılması:

Marmara	:Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ.
Ege	:Afyon, Aydın, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak.
Akdeniz	:Adana, Antalya, Burdur, Hatay, Isparta, İçel, Kahramanmaraş.
Karadeniz:	:Amasya, Artvin, Bolu, Çorum, Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Tokat, Trabzon, Zonguldak.
İç Anadolu	:Ankara, Çankırı, Eskişehir, Kayseri, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde, Sivas, Yozgat.
Güneydoğu Anadolu	: Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Şanlı Urfa.
Doğu Anadolu	: Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van.

Çizelge 1: Toplumsal Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranları Türkiye, 1955-2000, (%)

<u>Yıl</u>	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>
Nüfus Sayımları:		
1955	95.4	72.0
1960	93.6	65.4
1965	91.8	56.6
1970	79.5	50.3
1975	80.9	47.3
1980	79.8	45.8
1985	78.3	43.6
1990	78.2	42.8
Hanehalkı İşgücü Anketleri:		

1988	81.2	34.3
1989	80.6	36.1
1990	79.7	34.1
1991	80.2	34.1
1992	79.7	32.6
1993	78.1	26.6
1994	78.5	31.0
1995	77.8	30.6
1996	77.1	30.1
1997	76.4	28.3
1998	76.2	28.6
1999	75.8	30.3
2000	73.1	25.5

Kaynak:1955-1990: Nüfus Sayımları, Devlet İstatistik Enstitüsü. 1988-1990: Devlet İstatistik Enstitüsü websitesi. Hanehalkı İşgücü Anketi. 191-2000: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2000, Çizelge 2.1., Devlet İstatistik Enstitüsü.

Not:1955-1965 yıllarının Nüfus Sayım Sonuçları 15 yaş ve üstündekileri içerirken, 1970-1990 yıllarının sonuçları 12 yaş ve üstündekileri içermektedir. 1988-2000 yıllarının Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçları, 15 yaş ve üstündeki nüfusu içermektedir.

Çizelge 2: Coğrafi Konum ve Toplumsal Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranları, Türkiye, 1988-2000, (%).

Yıl	Kentsel Alan		Kırsal Alan	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1988	78.1	17.7	84.7	50.7
1989	76.8	17.8	84.8	55.1
1990	76.8	17.0	83.0	52.0
1991	77.1	15.6	84.0	55.3
1992	77.0	16.9	83.1	51.8
1993	75.3	15.6	81.5	40.4
1994	75.5	17.3	82.5	48.8
1995	74.2	16.7	82.6	49.2
1996	73.1	15.8	82.8	49.7
1997	72.7	16.7	81.7	44.9
1998	72.4	16.5	82.1	46.7
1999	71.8	17.7	82.0	49.5
2000	70.7	17.2	77.0	38.6

Kaynak: 1988-1990:Devlet İstatistik Enstitüsü websitesi. Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları. 1991-2000: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2000, Çizelge 2.1. Devlet İstatistik Enstitüsü.

Not: Sayılar, 15 yaş ve üstündeki nüfusu kapsamaktadır.

Çizelge 3: Öğrenim Düzeyine ve Toplumsal Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranları, Türkiye, 1988 ve 2000 (%)

Öğrenim Düzeyi	1988		2000	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın

Okuma-yazma Bilmeyen	70.5	32.3	55.6	23.2
Okur-yazar, diplomasız	76.3	31.7	54.3	21.2
İlkokul	88.9	34.3	80.7	23.6
Temel Öğrenim	-	-	13.7	7.5
Ortaokul	62.5	19.5	61.8	15.1
Meslek Ortaokulu	50.5	19.6	50.2	12.2
Lise	75.5	45.7	67.0	28.0
Meslek Lisesi	82.8	52.5	78.7	42.2
Üniversite	89.5	82.5	82.9	69.6

Kaynak: 1988: Devlet İstatistik Enstitüsü websitesi. Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları. 2000: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları , 2000, Çizelge 3.2. Devlet İstatistik Enstitüsü.

Not: Sayılar 15 yaş ve üstündeki nüfusu içermektedir. Temel öğrenim kategorisi, 1997'den beri uygulanmakta olan sekiz yıllık temel öğrenimi kapsamaktadır.

Çizelge 4: Öğrenim Düzeyi, Coğrafi Konum ve Toplumsal Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranları, Türkiye, 2000 (%).

Öğrenim Düzeyi	Kentsel Alan		Kırsal Alan	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Okuma-yazma Bilmeyen	43.5	5.3	61.1	36.1
Okur-yazar diplomasız	45.3	8.0	61.9	39.2
İlkokul	78.4	10.9	83.5	40.1
Temel Öğrenim	7.1	2.9	34.3	29.2
Ortaokul	61.4	13.8	62.9	20.4
Meslek Ortaokulu	52.6	11.0	43.1	18.3
Lise	65.0	27.5	74.7	31.3
Meslek Lisesi	77.2	40.1	84.4	54.9
Üniversite	81.9	69.2	89.8	75.0

Kaynak: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2000, Çizelge 3.2. Devlet İstatistik Enstitüsü.

Not :Çizelge 3'e bakınız.

Çizelge 5: Yaş Kümelerine ve Toplumsal Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranları, Türkiye, 1988-2000 (%)

Yıl	Yaş Kümesi										
	Erkek	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64

1988	64.2	87.5	97.9	98.5	98.5	95.8	89.0	82.4	71.0	58.1	33.3
1989	60.7	87.3	97.8	98.2	98.0	97.1	90.4	82.2	70.2	58.1	34.7
1990	61.8	88.0	96.8	97.9	98.2	95.9	90.4	78.7	66.8	54.8	30.8
1991	61.2	85.5	97.1	98.4	98.2	94.8	89.3	78.3	67.5	54.3	30.6
1992	56.3	86.5	97.1	98.6	97.6	95.2	88.8	78.4	67.5	56.4	31.0
1993	51.9	84.4	96.8	98.1	98.1	95.5	88.4	75.4	64.3	53.7	27.2
1994	53.9	84.9	96.7	98.0	97.8	94.8	87.7	75.4	66.2	50.8	29.8
1995	50.1	81.1	96.2	97.8	97.8	95.2	87.2	77.0	65.4	54.9	32.6
1996	49.6	80.9	96.6	97.9	97.8	95.8	84.0	73.2	62.3	52.2	33.0
1997	49.7	77.9	96.3	97.2	97.6	94.9	84.6	72.7	61.5	52.0	31.1
1998	47.6	76.4	96.0	97.7	97.7	94.5	86.0	71.8	61.7	53.9	33.3
1999	48.6	76.5	94.4	97.0	97.2	94.2	83.6	72.0	60.5	50.5	34.8
2000	45.3	72.0	90.9	94.4	95.3	93.1	82.7	68.8	57.8	47.4	32.0

Kadın

1988	40.5	40.8	35.9	36.4	36.5	34.5	34.3	34.1	27.3	19.8	10.1
1989	41.3	41.8	37.2	39.3	39.8	38.6	36.1	34.2	31.3	25.0	10.9
1990	38.4	40.7	35.8	36.3	37.4	37.0	35.4	33.1	30.3	22.2	9.3
1991	40.0	40.9	34.4	35.8	35.7	36.1	36.0	35.4	34.3	20.7	8.5
1992	34.9	40.5	33.8	34.5	36.4	35.4	33.9	31.8	29.6	20.1	9.7
1993	28.9	33.5	29.6	28.6	30.0	28.8	27.3	24.3	20.7	15.9	6.5
1994	33.3	37.9	33.3	33.2	33.3	32.6	32.9	30.7	28.1	20.1	9.7
1995	31.9	35.9	33.8	32.8	33.4	34.4	30.6	29.6	27.4	21.4	10.8
1996	31.6	35.8	31.7	31.2	33.4	32.6	29.8	30.3	28.4	24.0	11.3
1997	27.9	35.8	30.8	29.6	30.4	30.2	29.3	26.9	27.3	21.6	10.8
1998	27.8	34.7	32.8	28.9	31.7	31.0	28.0	28.0	27.3	22.2	12.8
1999	28.5	37.8	32.3	33.0	33.8	32.7	27.1	26.9	27.3	27.6	16.6
2000	23.4	31.1	30.7	28.4	28.9	27.5	24.5	24.5	22.7	16.9	10.3

Kaynak: 1988-1999: Devlet İstatistik Enstitüsü Websitesi. Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları.
2000 : Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2000, Çizelge, 3.1. Devlet İstatistik Enstitüsü.

Not: Sayılar 15 yaş ve üstündeki nüfusu içermektedir.

Çizelge 6: Medeni Duruma ve Toplumsal Cinsiyete göre İşgücüne Katılım Oranları, Türkiye, 1988 - 2000 (%)

Yıl	Erkek				Kadın			
	Bekar	Evli	Boşanmış	Eşi ölmüş	Bekar	Evli	Boşanmış	Eşi ölmüş
1988	91.8	86.4	81.1	30.1	47.8	32.0	41.5	16.0
1989	69.8	86.1	76.3	34.4	48.5	34.2	48.0	16.5

1990	70.7	84.5	77.1	31.3	46.6	32.5	41.7	14.4
1991	71.2	85.3	78.5	33.3	47.4	32.2	43.5	14.1
1992	69.1	85.4	70.2	32.2	44.4	30.8	45.5	14.0
1993	65.8	84.5	76.4	31.9	37.5	24.6	42.5	10.8
1994	66.7	84.5	71.8	28.0	42.2	29.1	39.4	14.0
1995	64.4	84.6	83.5	33.8	40.8	28.7	43.6	14.4
1996	63.5	83.9	77.1	30.4	40.4	28.3	40.2	13.8
1997	62.2	83.5	75.5	32.8	38.3	26.3	44.3	13.4
1998	61.2	83.9	78.3	31.6	38.7	26.6	42.9	14.0
1999	61.9	82.9	76.8	33.4	39.5	28.4	46.6	15.8
2000	58.5	80.6	71.9	28.4	33.7	24.2	40.2	10.8

Kaynak: 1988-1999 : Devlet İstatistik Enstitüsü Websitesi. Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları. 2000 : Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2000, Çizelge, 3.2. Devlet İstatistik Enstitüsü.
Not: Sayılar 15 yaş ve üstündeki nüfusu içermektedir.

Çizelge 7: İktisadi Etkinlik Kesimi ve Toplumsal Cinsiyete Göre İstihdam, Türkiye, 1955-1990 (%)

Yıl	Erkek			Kadın		
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
Nüfus Sayımları:						
1955	70.68	10.95	18.37	96.14	2.32	1.54
1960	66.68	11.79	21.53	95.39	2.75	1.86
1965	64.29	13.02	22.69	95.83	1.56	2.60
1970	55.58	12.36	32.07	90.30	5.12	4.58
1975	56.40	12.06	31.54	89.31	4.25	6.44
1980	44.54	15.85	39.61	87.86	5.53	7.61
1985	43.44	15.50	41.06	86.70	4.48	8.82
1990	38.02	16.33	45.65	82.27	6.67	10.97
Hanehalkı İşgücü Anketleri:						
1988	33.8	26.8	39.4	76.8	8.8	14.4
1989	34.2	26.1	39.7	76.6	9.0	14.4
1990	33.9	25.1	41.0	76.6	8.8	14.6
1991	35.0	25.3	39.7	77.4	8.3	14.4
1992	33.3	25.9	40.9	72.2	11.2	16.7
1993	33.1	26.5	40.6	68.9	11.6	19.6
1994	32.5	27.5	40.0	71.1	10.7	18.3
1995	32.3	27.1	40.5	71.2	9.9	19.0
1996	31.5	28.0	40.6	71.5	10.2	18.4
1997	31.1	28.7	40.3	67.1	12.0	21.1
1998	30.5	28.3	41.2	67.0	11.3	21.8
1999	30.9	27.6	41.6	67.6	10.9	21.6
2000	26.4	28.3	45.2	59.1	13.8	27.1

Kaynak : 1955-1990 : Nüfus Sayımları, Devlet İstatistik Enstitüsü. 1988-1990 : Devlet İstatistik Enstitüsü Websitesi. Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları. 1991-2000 : Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2000, Çizelge 2.2, Devlet İstatistik Enstitüsü.

Not : 1955-1965 yıllarının Nüfus Sayımı sonuçları 15 yaş ve üstündeki nüfusu içerirken, 1970-1990 yıllarının sonuçları 12 yaş ve üstündeki nüfusu içermektedir. 1988-2000 yıllarının Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçları 15 yaş ve üstündeki nüfusu içermektedir.

Çizelge 8: Coğrafi Konuma ve Toplumsal Cinsiyete Göre İstihdam Statüsünün Dağılımı, Türkiye, 2000 (%)

İş Durumu	Kentsel Alan		Kırsal Alan	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Ücretli veya Maaşlı	57.7	72.0	18.3	6.8
Yevmiyeli	12.0	8.0	11.9	2.5
İşveren	9.8	1.8	2.7	0.2
Kendi Hesabına	17.3	8.7	47.4	13.5
Ücretsiz Aile İşçisi	3.3	9.6	19.8	77.1

Kaynak: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2000, Çizelge, 3.12. Devlet İstatistik Enstitüsü.

Not: Bu sayılar 15 yaş ve üstündeki nüfusu içermektedir.

Çizelge 9: Değişkenlerin Ortalaması ve Standart Sapması, Türkiye, 1980-1990.

Değişken	Ortalama	Standart Sapma
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı (%)	52.15	11.17
Kadınların Tarım dışı İşgücüne Katılım O. (%)	4.40	2.65
Log Kişi Başına Gayrisafi İl Hasılası	13.53	0.58
Log Kişi Başına Gayrisafi İl Hasılası Karesi	183.53	15.80
GİH Büyüme Hızı	0.023	0.022
Lise Mezunu Kadınlar (%)	4.70	2.95
Kadın Lise Okullaşma Oranı (%)	19.14	10.73
Okuma-Yazma Bilmeyen Kadınların O. (%)	39.82	16.87
Kadınlarda Ortalama Okul Süresi (yıl)	3.50	1.24
Kadın İşsizlik Oranı (%)	1.83	1.30
Erkek İşsizlik Oranı (%)	5.58	2.42
Kentleşme Oranı (%)	42.34	13.82
İstihdamda Tarımın Payı (%)	66.46	14.39
İstihdamda Sanayinin Payı (%)	12.13	7.23
İstihdamda Hizmet Kesiminin Payı (%)	20.74	8.20
Gözlem Sayısı	201	201

Kaynak : Yazarın, 1980, 1985 ve 1990 Nüfus Sayımı sonuçlarından 67 ile ilişkin verileri kullanarak yaptığı hesaplamalar.

Çizelge 10: Kadınların İşgücüne Katılım Oranlarının En Küçük Kareler Yöntemiyle Kestirim Sonuçları, Türkiye, 1980-1990

Açıklayıcı Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Log Kişi Başına GİH	-58.766 (4.31)	-58.867 (4.89)	-68.723 (5.00)	-78.05 (4.86)
Log Kişi Başına GİH Karesi	2.038 (4.02)	2.022 (4.51)	2.394 (4.70)	2.750 (4.68)
GİH Büyüme Hızı	22.864 (1.91)	34.423 (3.22)	26.406 (2.15)	22.079 (1.77)
Lise Mezunu Kadınlar Oranı	0.720 (3.71)	0.360 (2.32)	-	-

Kadın Lise Okullaşma Oranı	-	-	0.149 (3.28)	-
O.Y. Bilmeyen Kadın Oranı	-	-	-	-0.063 (1.79)
Kadın İşsizlik Oranı	-1.176 (3.92)	-	-1.058 (3.60)	-0.750 (2.68)
Erkek İşsizlik Oranı	-	-0.925 (8.40)	-	-
Kentsel Oran	-0.296 (8.16)	-0.255 (7.90)	-0.295 (8.06)	-0.277 (7.29)
Tarımsal Oran	0.301 (5.23)	0.358 (6.96)	0.251 (4.76)	0.214 (4.10)
Sanayi Kesimi Oranı	-0.338 (4.05)	-0.222 (2.94)	-0.390 (4.93)	-0.466 (6.17)
Bölgesel Kukla Değişkenler:				
Ege	0.009 (0.01)	0.119 (0.18)	0.636 (0.84)	0.731 (0.94)
Akdeniz	-1.947 (2.30)	-0.416 (0.53)	-1.224 (1.40)	-1.516 (1.71)
Karadeniz	0.947 (1.14)	2.128 (2.84)	1.543 (1.83)	1.532 (1.75)
İç Anadolu	-2.990 (3.73)	-2.017 (2.81)	-2.359 (2.85)	-2.820 (3.41)
Güneydoğu Anadolu	-6.621 (6.07)	-3.023 (2.78)	-6.139 (5.25)	-6.256 (4.53)
Doğu Anadolu	-3.657 (3.69)	-1.447 (1.56)	-3.211 (3.12)	-3.338 (3.05)
Zamansal-Kukla Değişkenler:				
Kukla 1985	-0.691 (1.40)	0.630 (1.37)	-0.393 (0.81)	-1.233 (1.75)
Kukla 1990	1.833 (2.63)	3.814 (6.07)	2.898 (4.87)	2.310 (2.88)
Sabit terim	469.84 (5.13)	469.24 (5.80)	540.47 (5.88)	611.42 (5.58)
R-Kare	0.952	0.962	0.951	0.949
Düzeltilmiş R- Kare	0.948	0.959	0.947	0.945
F-İstatistiği (K, N-K-1)	228.2	294.5	224.5	215.4
Gözlem Sayısı	201	201	201	201

Kaynak: Yazarın 1980, 1985 ve 1990 Nüfus Sayımlarından 67 ile ilişkin verileri kullanarak yaptığı hesaplamalar.

Not: t-oranlarının mutlak değeri parantez içindedir. % 5 anlamlılık düzeyinde tek yönlü kritik değer 1.645'dir. K, açıklayıcı değişkenlerin sayısıdır. N, gözlem sayısıdır. Her ilin sanayi yapısında, hizmet kesimi bazdır. Bölgesel kukla değişkenlerde Marmara bölgesi bazdır. Zamansal değişkenlerde 1980 yılı bazdır. GİH : Gayrisafi İlsel Hasıla.

Çizelge 11 : Kadınların Tarım Dışı İşgücüne Katılım Oranlarının En Küçük Kareler Yöntemiyle Kestirim Sonuçları, Türkiye, 1980-1990.

Açıklayıcı Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Log Kişi Başına GİH	3.314 (0.56)	3.348 (0.59)	-3.949 (0.66)	3.978 (0.71)
Log Kişi Başına GİH Kare	-0.155 (0.70)	0.162 (0.76)	0.103 (0.46)	-0.186 (0.90)
GİH Büyüme Hızı	8.596 (1.64)	11.750 (2.32)	11.503 (2.14)	11.801 (2.34)
Lise Mezunu Kadınlar Oranı	0.509 (6.01)	0.405 (5.50)	-	0.413 (5.72)
Kadın Lise Okullaşma Oranı	-	-	0.112 (5.61)	-

Kadın İşsizlik Oranı	-0.343 (2.62)	-	-0.275 (2.13)	-
Erkek İşsizlik Oranı	-	-0.253 (4.84)	-	- . 244 (4.92)
Kentsel Oran	-0.002 (0.13)	0.009 (0.55)	-0.001 (0.08)	-
Tarımsal Oran	-0.069 (2.73)	-0.053 (2.18)	-0.101 (4.36)	-0.059 (2.74)
Sanayi Kesimi Oranı	0.057 (1.55)	0.087 (2.45)	0.024 (0.69)	0.086 (2.41)
Bölgesel Kukla Değişkenler:				
Ege	0.857 (2.57)	0.890 (2.77)	1.306 (3.93)	0.885 (2.77)
Akdeniz	0.251 (0.68)	0.654 (1.77)	0.788 (2.06)	0.665 (1.81)
Karadeniz	-0.857 (2.35)	-0.552 (1.55)	-0.420 (1.13)	-0.594 (1.71)
İç Anadolu	-0.970 (2.77)	-0.719 (2.11)	-0.498 (1.37)	-0.705 (2.08)
Güneydoğu Anadolu	-1.902 (3.99)	-0.936 (1.82)	-1.488 (2.90)	-0.878 (1.75)
Doğu Anadolu	-1.557 (3.59)	-0.972 (2.21)	-1.120 (2.67)	-0.975 (2.22)
Zamansal Kukla Değişkenler:				
Kukla 1985	-0.309 (1.43)	0.054 (0.25)	-0.100 (0.47)	-0.070 (0.33)
Kukla 1990	-0.215 (0.71)	0.336 (1.13)	0.522 (2.00)	-0.359 (1.22)
Sabit terim	-9.133 (0.23)	-9.649 (0.25)	43.701 (1.08)	-13.150 (0.35)
R-Kare	0.850	0.850	0.833	0.850
Düzeltilmiş R-Kare	0.837	0.837	0.819	0.838
F-İstatistiği (K, N-K-1)	65.14	65.14	57.51	69.72
Gözlem Sayısı	201	201	201	201

Kaynak: Çizelge 10'a bakınız.

Not : Çizelge 10'a bakınız.